

**Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze**

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

## **Bakalářská práce**

Klára Choulíková

Deminutiva, jejich typy, užívání a proměny v současné češtině

Diminutives: types, use and changes in contemporary Czech

Praha 2011

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Ivana Bozděchová, CSc.

Děkuji doc. PhDr. Ivaně Bozděchové, CSc. za vstřícné a obětavé odborné vedení práce a za velké množství cenných rad a Mgr. Jindře Světlé, Ph.D. za laskavé poskytnutí přístupu k lexikální databázi Praled.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

## **Abstrakt**

Cílem práce je reflexe užívání, způsobů tvorby a sémantiky deminutiv v současném českém jazyce, a to zejména jevů nových či okrajových. Jako podklad pro toto zkoumání slouží celkový popis systému slovotvorné kategorie deminutiv. Východiskem popisu je srovnání výkladů deminutiv v odborných jazykových příručkách, které je doplněno o poznatky získané z dílčích lingvistických studií.

## **Klíčová slova**

deminutiva (zdrobněliny), onomaziologická kategorie, modifikace, slovotvorba, derivace, slovotvorné sufixy, slovotvorná kategorie, systémová pravidla diminuce, formální aspekty diminuce, sémantika, noetický význam, pragmatický význam, úzus

## **Abstract**

The goal of this paper is a reflection of the use, word-formation and semantics of diminutives in the contemporary Czech language. A special focus is given on new or marginal phenomena. A description of the system of the word-forming category of diminutives serves as a background for our analysis. The research is based on the comparison of different approaches described in specialized linguistic handbooks which are supplemented with findings from particular linguistic studies.

## **Key words**

diminutives, onomasiological category, modification, word-formation, derivation, word-forming suffixes, word-forming category, system rules of diminution, formal aspects of diminution, semantics, noetic meaning, pragmatic meaning, usage

# Obsah

<b>1. Úvod .....</b>	<b>7</b>
<b>2. Deminutiva v základních jazykových příručkách .....</b>	<b>9</b>
2.1. Kvalitativní charakteristika kategorie deminutiv .....	10
2.1.1. Deminutivní sufixy obecně .....	12
2.1.1.1. Spojitelnost sufixů se slovními základy .....	14
2.1.1.2. Hlásková alternace .....	17
2.1.2. Lexikální význam deminutiv .....	20
2.1.2.1. Vztah forma – význam u některých sufixů .....	26
2.1.2.2. Lexikalizace deminutiv .....	27
2.1.2.3. Deminutiva ve frazémeh.....	29
2.1.2.4. Nesubstantivní deminutiva.....	31
2.1.3. Jazykové oblasti užívání deminutiv .....	32
2.1.3.1. Pragmatické aspekty užívání deminutiv .....	34
2.2. Kvantitativní charakteristika kategorie deminutiv .....	34
2.3. Závěr první části.....	38
<b>3. Deminutiva v úzu .....</b>	<b>40</b>
3.1. Lexikální databáze Praled a SYN2005, SYN2010.....	40
3.2. Deminutiva v komunikaci v rámci virtuálního prostoru internetu .....	43
<b>4. Závěr .....</b>	<b>47</b>
<b>5. Seznam literatury .....</b>	<b>49</b>
5.1. Citovaná literatura.....	49
5.2. Použitá literatura .....	51
5.3. Použité internetové zdroje.....	51
5.4. Další literatura k deminutivům.....	52
<b>6. Příloha: Tabulka primárních a sekundárních deminutivních sufixů v základních jazykových příručkách .....</b>	<b>54</b>

## Seznam použitých zkratk

ČES	<i>Český etymologický slovník</i>
ČL	<i>Česká lexikologie</i>
ČM	<i>Česká mluvnice</i>
ČNK	Český národní korpus
ČŘJ	<i>Čeština – řeč a jazyk</i>
ESČ	<i>Encyklopedický slovník češtiny</i>
FSC	<i>Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce</i>
HMC	<i>Historická mluvnice češtiny</i>
MČ 1	<i>Mluvnice češtiny 1</i>
MSC 1	<i>Mluvnice současné češtiny 1</i>
NSZ	<i>Nauka o slovní zásobě</i>
NTS	<i>Novočeské tvoření slov</i>
PMČ	<i>Příruční mluvnice češtiny</i>
Praled	Pražská lexikální databáze
PSJČ	<i>Příruční slovník jazyka českého</i>
SČJ	<i>Současný český jazyk</i>
SSČ	<i>Slovník spisovné češtiny</i>
SSJČ	<i>Slovník spisovného jazyka českého</i>
TSČ 1	<i>Tvoření slov v češtině 1</i>
TSČ 2	<i>Tvoření slov v češtině 2</i>
akuz.	akuzativ
f.	femininum
ie.	indoevropský
K	konsonant
m.	maskulinum
n.	neutrum
pl.	plurál
psl.	praslovanština
sg.	singulár
stsl.	staroslověnština
V	vokál
vok.	vokativ

## 1. Úvod

Zdrobněliny představují bohatou lexikální vrstvu češtiny, a to jak po stránce formální, tak významové. Dovedou za pomoci variant a kombinací několika slovotvorných sufixů vyjádřit širokou škálu významů: často označují nejen předměty, bytosti a jevy malé, drobné, ale také skutečnosti milé či pozitivně hodnocené, a stávají se tak výrazem subjektivního postoje mluvčího k označované skutečnosti. Přestože existují i takové zdrobněliny, které jsou výrazem postojů negativních, jsou uvedené vlastnosti nepochybně jedním z důvodů, proč čeští mluvčí tradičně hodnotí tyto jazykové prostředky jako klenot své mateřštiny, nebo přinejmenším jako její specifický rys.

Čeština není zdaleka jediným jazykem, který umí tvořit zdrobněliny. Pavel Eisner (1992, s. 78)<sup>1</sup> poukazuje na to, že všechny slovanské jazyky, zvláště pak východoslovanské a západoslovanské, k nimž patří právě čeština, touto schopností disponují.<sup>2</sup> Dále na příkladech z hovorové italštiny a španělštiny ukazuje, že i románské jazyky mají své vlastní způsoby zdrobňování (tamt.). Josef Čermák (2007, s. 150) ilustruje schopnost jiných jazyků tvořit deminutiva na příkladech z holandštiny, němčiny, turečtiny a litevštiny.<sup>3</sup> Na excerpci deminutiv a augmentativ z padesáti neslovanských jazyků je založena studie, na niž odkazuje Zdenka Rusínová v článku *Deminutiva jako jazykové univerzálie* (2001, s. 139).<sup>4</sup>

Slovotvorné způsoby deminuce, rozsah vyjadřovaných významů i jazykové oblasti uplatňování deminutiv se v různých jazycích liší. Například v angličtině se podle Bohumila Trnky (1967, s. 86) jen zřídka užívá deminutiv mimo oblast dětské, familiární nebo slangové řeči. Holandština vyjadřuje deminutivy podobné množství významů jako čeština (tamt.). Na komparativním přístupu je založena jednak studie Ginky Bakardžiev *O pastech a pastičkách deminutiv* (2007), která představuje některé shodné a rozdílné vlastnosti české a bulharské deminutivní soustavy, jednak obsáhlá konfrontační studie Marka Nekuly *System und Funktionen der Diminutive: kontrastiver Vergleich des Deutschen und Tschechischen*

---

<sup>1</sup> Eisnerova stat' *Pánbíček a pohodlíčko*, obsažená v souboru *Chrám a tvrz*, pochází z roku 1947. Máme k dispozici vydání z roku 1992, k němuž odkazujeme.

<sup>2</sup> Ze slovanských jazyků má dle příručky *Současný český jazyk* (1997, s. 29) více deminutiv než čeština pouze ukrajinština.

<sup>3</sup> „Holand. *handje* ‚ručička‘; něm. *händchen* ‚ručička‘; tur. *evcik* ‚domeček‘; litev. *sūnelis* ‚synáček‘“ (Čermák, 1997, s. 150).

<sup>4</sup> Jedná se o obecnělingvistickou studii Laurie Bauer *Evaluative Morphology: In Search of Universals*, publikovanou v časopisu *Studies in Language* 1997, roč. 21, č. 3 na s. 533–575.

(2003),<sup>5</sup> která se zabývá, jak je patrné z názvu, srovnáním českého a německého systému deminutiv. Nechceme zde podat vyčerpávající přehled studií zaměřených na komparaci zdrobňování v různých jazycích (je to, mimo jiné, také zajímavý problém překladatelský), ale pouze ilustrovat, že nejde o rys vlastní výhradně češtině, ale o „jazykovou univerzálii“ (srov. název výše zmíněné studie Zdenky Rusínové).

Stejně jako jiné jazyky má i čeština svá specifika. Těmi, která náleží slootovorné kategorii deminutiv, tj. způsoby, možnostmi i omezeními substantivního zdrobňování, se budeme zabývat v první části naší práce. Zohledníme především popis systémových vlastností dané kategorie zaznamenaný v jazykovědných příručkách, a dále některé dílčí studie či kapitoly ve vybraných monografiích, nakolik poznatky v nich obsažené onen popis nezbytně doplňují.<sup>6</sup> Poté, co zachytíme již popsany stav české deminutivní soustavy, budeme na materiálu schromážděném v lexikálních databázích SYN2005, SYN2010 a Praled a na základě textů dohledaných na internetu zjišťovat její aktuální vlastnosti a tendence.

---

<sup>5</sup> Přestože v češtině lze deminuci vyjádřit rovněž analyticky, jak ukazuje Nekula (2003, s. 153) na příkladech kompozice (*maloměsto*) nebo atributu (*malé město*), ve srovnání s němčinou se zde, v jazyce flektivním, mnohem častěji uplatňuje deminuce syntetická (*městčko*), založená na derivaci (Nekula, 2003, s. 149–154), na niž se zaměřuje naše práce.

<sup>6</sup> Vedle citované literatury, čítající jednak odborné jazykové příručky, jednak studie a pojednání, o které se v práci opíráme, a vedle literatury použité (slovníků), vyčleňujeme v oddílu *Seznam literatury* pododdíl *Další literatura k deminutivům*, kde uvádíme další dohledané studie a články týkající se některých aspektů deminutiv. Ty jsme s ohledem na zaměření vlastní práce necitovali ani nepoužili. V bibliografii uvádíme jak publikované, tak elektronicky dostupné texty, např. bakalářské či diplomové práce.



## 2. Deminutiva v základních jazykových příručkách

Východiskem této práce je reflexe způsobu, jakým jsou deminutiva zachycena v těchto publikacích: *Česká mluvnice* (1951, dále jen ČM), *Tvoření slov v češtině 2* (1967, TSC 2), *Novočeské tvoření slov* (1971, NTS), *Nauka o slovní zásobě* (1980, NSZ), *Mluvnice češtiny I* (1986, MČ 1), *Současný český jazyk* (1992, SČJ), *Příruční mluvnice češtiny* (1995, PMČ), *Čeština – řeč a jazyk* (1996, ČŘJ),<sup>7</sup> *Encyklopedický slovník češtiny* (2002, ESČ) a *Mluvnice současné češtiny I* (2010, MSC 1).

V mnohém směrodatná pro nás bude studie Lubomíra Doležela *Jména zdobnělá: kvantitativní rozbor* (in TSC 2, s. 494–530). Proto ji zde stručně charakterizujeme. Jejím předmětem jsou kvantitativní vztahy jednotek a podskupin v rámci slovotvorné kategorie deminutiv, a to ve dvojím ohledu. Doležel jednak zjišťuje rozdělení relativních četností deminutivních tříd vymezených určitým sufixem v rámci systému deminutiv a subsystémů maskulin – feminin – neuter, tj. popisuje kvantitativní poměr slovotvorných způsobů vzhledem k makrostrukturám, jednak zjišťuje relativní četnost jednotlivých kombinací deminutiv k témuž slovnímu základu, tj. zabývá se rozložením slovotvorných způsobů vzhledem k mikrostruktuře. Výsledky tohoto zjišťování shrneme později, nyní obrátíme pozornost k tomu, co Doležel označuje jako předpoklad svého kvantitativního výzkumu, tj. kvalitativní popis strukturních vlastností.<sup>8</sup> Sloučením výsledků kvalitativního a kvantitativního popisu lze získat popis dílčího jazykového systému, v tomto případě kategorie deminutiv.<sup>9</sup>

---

<sup>7</sup> V textu se opíráme o novější vydání odborných jazykových příruček. K nim také odkazujeme. Pracujeme se 4., opraveným vydáním *České mluvnice* v SPN z roku 1981 (které je 5. vydáním této knihy), 2., doplněným vydáním *Současného českého jazyka* z roku 1997, 2., opraveným vydáním *Příruční mluvnice češtiny* z roku 1997 (dotisk 2003) a s 2., přepracovaným vydáním publikace *Čeština – řeč a jazyk* z roku 2000. Pro zachování chronologie vzniku jednotlivých příruček jsme na tomto místě v textu uvedli vydání první.

<sup>8</sup> Doležel připomíná, že kvalitativní a kvantitativní popis struktury dané soustavy by bylo žádoucí doplnit charakteristikou frekvenční, tj. zjišťováním výskytu jazykových jednotek v promluvách a textech. Frekvence je v čase proměnlivá veličina. Existence Českého národního korpusu činí dnes její zjišťování mnohem snazší a rozšiřuje materiálové možnosti výzkumu jazykového systému. Přesto ji v této práci nebudeme systematicky zjišťovat a popisovat.

<sup>9</sup> Doležel klade nad rámec dané studie ještě vyšší nárok: nikoli popsát pouze jeden dílčí systém, ale jazykový systém vůbec.

Na kvalitativní strukturní popis se zaměřuje většina výše uvedených publikací.<sup>10</sup> Doležel uvádí čtyři hlavní kvalitativní znaky kategorie deminutiv, přičemž dodává, že tento soubor znaků bude zapotřebí zpřesnit a doplnit jak po stránce formální, tak sémantické. Pokusíme se o to alespoň z části, jednak zohledněním výše uvedených příruček, jednak za pomoci dílčích studií.

## 2.1. Kvalitativní charakteristika kategorie deminutiv

Slovotvorná kategorie deminutiv je subsystémem onomaziologické kategorie modifikační. Většina zde probíraných příruček se na označení slovotvorné kategorie shoduje, pouze SČJ hovoří o slovotvorné třídě. Latinskou variantu názvu – deminutiva – volí PMC a SČJ, ostatní příručky o ní jen zpravují, upřednostňují variantu českou: názvy zdobné (NSZ, MČ 1, MSC), jména zdobná (NTS, ČŘJ), slova zdobná (ČM). NTS a ČŘJ pojednávají o deminutivu v rámci jedné kapitoly spolu s augmentativy a v názvech těchto kapitol uvádějí zároveň další termíny vztahující se k jménům dané slovotvorné kategorie – laudativa (NTS) / meliorativa (ČŘJ) a pejorativa. Na úrovni názvu kapitoly zohledňují tedy zároveň kvantitativní i kvalitativní lexikálně-významovou modifikaci.

Deriváty, které kategorie deminutiv sdružuje, se oproti slovům základovým, z nichž byly odvozeny sufixem (popř. resuffixací), vyznačují přidáním významovým rysem, který základní význam zachovává, pouze jej doplňuje. To znamená, že množiny sémů základového a odvozeného slova se překrývají, druhá množina má o jeden, příp. o dva sémy navíc. Význam derivátu má tedy větší obsah, menší rozsah (srov. MČ 1, s. 221). Při procesu derivace v rámci onomaziologické kategorie modifikační zůstává zachován slovní druh.

Kategorie deminutiv je velmi produktivní: počet deminutiv je vysoký a potenciálně neomezený.<sup>11</sup> Soubor slovotvorných prostředků je oproti tomu uzavřen. Dominují tzv. *-K-* formanty,<sup>12</sup> *-C-* formanty nejsou produktivní. Potud se všechny příručky shodují. Nyní

---

<sup>10</sup> Některé mluvnické údaje u každého ze sufixů míru jeho relativní produktivity vzhledem k ostatním sufixům (např. *-ek* je častější než *-ík*), v NTS, NSZ (s. 132), MČ 1 (s. 301) je uveden poměr zastoupení deminutiv podle rodů vzhledem k celé kategorii: nejvíce je deminutivních maskulin, nejméně neuter. Tento obecný údaj je v souladu s výsledky Doleželova výzkumu.

<sup>11</sup> Doležel pracuje se souborem 6062 slov excerpovaných z PSJČ a 1. dílu SSJČ, do něhož nezahrnul okrajové jevy, viz níže. Neměl k dispozici materiál mluveného jazyka, kde předpokládáme hojný výskyt okazionalismů.

<sup>12</sup> V Doleželově terminologii „sufixy s příznakem *-K-* (*-ek*, *-ík*, *-ka*, *-ko*)“ a „sufixy s příznakem *-C-* (*-ec*, *-ice*, *-ce*)“, viz TSC 2 (s. 494), a také „sufixy sází *-K-*“ (např. *-ečka*, *-ička*), „sufixy sází *-N-*“ (např. *-inka*, *-unka*), viz TSC 2 (s. 511).

zreprodukuje čtyři Doleželem formulované kvalitativní znaky dané soustavy, abychom je mohli podrobněji pojednat (viz TSC 2, s. 495–496).

- a) Podmínkou deminutivnosti lexému je existence základového substantiva stejného rodu s nedeminutivním významem.
- b) Deminutiva jsou utvářena pomocí sufixů.
  - a. Doležel rozlišuje sufixy primární, sekundární a terciární. Sekundární a terciární sufixy lze považovat za iterované sufixy primární.
  - b. S tímto rozložením sufixů, opírajícím se o stránku výrazovou, koresponduje jejich funkce. Primární sufixy tvoří deminutiva prvního, sekundární druhého a terciární třetího stupně. Toto dvojí rozlišení by bylo pouhou abstrakcí, kdyby nedocházelo k početným výjimkám: zejména sekundární sufix často tvoří deminutivum 1. stupně.<sup>13</sup>
  - c. Mírná variabilita sufixů v rámci jednotlivých tříd umožňuje vznik (částečných) synonym či dublet. Od téhož základového slova může být odvozeno více deminutiv různých stupňů.
- c) Při derivaci deminutiv dochází zpravidla k hláskové alternaci. Samohláska základu se fakultativně dluží, popř. krátí. Alternace koncové souhlásky základu je závazná: „alternace samohlásek mají náhodnou (fakultativní) povahu, kdežto alternace souhlásek jsou u příslušných sufixů závazné, determinované.“ (TSC 2, s. 496).
- d) Význam deminutiva je oproti základovému slovu modifikován „deminutivním znakem“, a to buď kvantitativně (příznak zdrobnění v původním smyslu), nebo kvalitativně (příznak emocionální, především kladný), nebo kvalitativně a kvantitativně zároveň.

Podmínka existence základového slova téhož rodu je stejně striktně kladena v NTS, NSZ, MČ 1. Jinde není zmíněna (ČM, SČJ, ČŘJ), ale implicitně obsažena ve výkladu – ten je ve všech příručkách strukturován primárně vzhledem k rodové příslušnosti derivátů, a tím zároveň slovních základů. Výjimky zmiňuje pouze TSC 2, PMČ a ESČ, vesměs je uváděn

---

<sup>13</sup> „Funkce a význam deminutiva nejsou jednoznačně určeny jeho formou (sufixem), nýbrž jeho místem v soustavě.“ (TSC 2, s. 507).

příklad *květ* – *kvítko*.<sup>14</sup> Spolu s body b) – d) vymezuje tato podmínka systémovou produktivitu dané slovotvorné kategorie.

### 2.1.1. Deminutivní sufixy obecně

Odlišení na jedné straně primárních, sekundárních a terciárních sufixů, na druhé straně deminutiv 1., 2. a 3. stupně některé příručky zachovávají, ač pouze v dvoustupňovém rozsahu a často se změnou terminologie. V NTS a ČŘJ jsou odstupňovány pouze sufixy: „přípony zdrobňující jednoduché“ – „přípony zdrobňující (navzájem) složené“; stejně tak v ESČ sufixy primární a sekundární; v NSZ jsou naopak rozlišena pouze deminutiva 1. a 2. stupně. MČ 1 a SČJ hovoří o deminutivech 1. a 2. stupně, a zároveň o příponách jednoduchých/primárních a složených/druhotných. PMČ pojmenovává pouze sekundární sufixy coby „rozšířené“ a deminutiva 2. stupně coby deminutiva „vyšší míry“. MČ uvádí pouze výčet sufixů bez bližšího určení. Přikláníme se k Doleželově terminologii a výklad sjednocujeme podle ní.

Jak označení sufixů coby primárních/sekundárních, tak jednoduchých/složených považujeme za vhodné: užití první varianty slouží k snadné demonstraci případné asymetrie mezi formou a funkcí, užití druhé je popisné, odráží strukturu deminutivních sufixů, které jsou v rámci celé slovotvorné soustavy specifické: mohou se hromadit, a tím intenzifikovat význam, který přidávají k základovému slovu. Původ sekundárních sufixů bývá přiblížen tak, že jde o složené – iterované či repetitivní – deminutivní sufixy (TSC 2, NTS, NSZ, MČ 1).

Podrobnější výklad nalezneme v *Historické mluvnici češtiny* (1986, s. 288–295, dále jen HMČ). Sufix *-eček* začal vznikat už ve staročeštině sekundární sufixací odvozenin se sufixem *-ec* (*měšček*). Ve střední době se osamostatnil v podobě *-ček* (*žláběček*), v době obrození se podle podob v genitivu a dalších pádech ustálil v dnešním tvaru. Sufix *-iček* vznikl ve staročeštině připojováním deminutivního sufixu *-ek* k nedeminutivním základům zakončeným na *-(n)ík*, *-íc* (*malík*), odkud se vydělil. Sufix *-ička* se ve staročeštině vydělil tím, že se nejprve kumulovala tato skupina „perintegrací deminutivního *-ka* s polyfunkčním sufixem *-ičě* (viz ženské nositele vlastností, jména přechýlená, jména míst apod.)“ (HMČ, s. 292). Podle tohoto modelu se sufix *-ka* začal připojovat k deminutivům na *-ičě*, následně se celá skupina osamostatnila. Připojením sufixu *-ko* k deminutivům utvořeným sufixem *-iče*

<sup>14</sup> Vedle *kvítka* existuje deminutivum *kvítek*. Domníváme se, že nelze jednoznačně tvrdit, zda neutrum vzniklo derivací přímo ze základového maskulina (a nemá tedy základové slovo téhož rodu), nebo resufixací z *kvítek*. Doležel uvádí coby výjimku vedle *kvítka* také *myšátko*, které je sice zdobnělinou, ale spíše ve funkci jména mláďete substituuje neužívanou základovou podobu *myše*, od níž je, domníváme se, odvozeno. V NTS (s. 85) je uvedeno více příkladů na změnu rodu, všechny ale v rámci deminutiv formálních (*ještěř* – *ještěrka*, *znak* – *značka* ad.).

vznikl, rovněž ve staročestíně, sekundární sufix neuter *-íčko*. Varianta *-ečko* vznikla složením deminutivních *-ce* a *-ko*, popř. *-ko* a *-ko*. Z řečeného vyplývá, že vydělení sekundárních sufixů *-íček* a *-ička* bylo pravděpodobně iniciováno sousedstvím nedeminutivního sufixu základového slova se sufixem deminutivním. V souladu s tím jsou i dnes některá slova tohoto typu pocíťována jako deminutiva 2. stupně (*malíček*, *kočička*).

Příručky se téměř shodují (někdy s obměnami v kvalitě nebo kvantitě první samohlásky)<sup>15</sup> ve výčtu sufixů *-ek*, *-ík*; *-ka*; *-ko* coby primárních, *-eček*, *-íček*, *-ínek*; *-ečka*, *-čka*, *-enka*, *-inka*; *-ečko*, *-íčko* coby sekundárních (další sekundární, příp. terciární sufixy nejsou uváděny jednotně).<sup>16</sup> Rovněž jednotně udávají, že původní deminutivní sufixy *-ec*; *-ice*; *-ce* již nejsou v této slovotvorné kategorii produktivní,<sup>17</sup> slova jimi odvozená se lexikalizovala (např. *srdce*, *slunce*), nebo zanikla, proto tyto sufixy zmíníme později jen v souvislosti s deminutivy formálními. Dle PMČ (s. 126) dochází u jmen zakončených na *-anec* k deminuci resuffixací (*otrhanec/otrhánek*, *rozedranec/rozedránek*).<sup>18</sup> NTS (s. 85) uvádí, že slova *sklenka* a *sklenice* jsou rovnocenné deriváty od slova *sklený*, přestože první variantu mluvčí vnímají jako deminutivum od druhé, a jako taková je uvedena i ve slovnících (PSJČ, SSJČ). Podobně mohou být vnímány dvojice *bratranec/bratránek*, *čepice/čapka*, *hrnec/hrnek*, *klacek/klacík*, *macek/macík*, *sestřenice/sestřenka*, *slepice/slípka*, *slunce/slunko*, *stařec/stárek/stařík*, *špalek/špalík*.<sup>19</sup> Z nich např. slova *bratránek* (SSJČ, PSJČ), *klacík* (SSČ, SSJČ), *macík* (SSJČ, PSJČ), *sestřenka* (SSJČ), *slunko* (SSČ, PSJČ) jsou v uvedených slovnících, podobně jako *sklenka*, chápána jako zdrobněliny, příp. expresivní zdrobněliny. *Stárek*, *čapka* mají vlastní specializovaný význam, *stařík* (SSČ, SSJČ, PSJČ) je vnímáno jako expresivní varianta k *stařec*, tedy jako deminutivum kvalitativní. NTS zmiňuje ojedinělý případ deminuce pouhou hláskovou alternací (*žaludek/žaloudek*), viz dále. Mimo to uvádí, na rozdíl od ostatních příruček, dva sufixy, u nichž konstatuje okrajovou možnost tvoření

<sup>15</sup> Úplná shoda nepanuje ani ve způsobu zápisu sufixů. Převládá jednoduchý zápis typu *-ek*, *-eček* apod. Někdy je zohledněna flexe, např. v MČ 1: *-eč(e)k*, *-k(a)*, podobně v ČRJ: *-e/k*, *-ánk(a)*, *-ouš/e/k*. Zápisy sjednocujeme podle převládajícího způsobu.

<sup>16</sup> Viz Přílohu.

<sup>17</sup> ČM a PMČ tyto sufixy nezmiňují.

<sup>18</sup> Doležel označuje tento typ jako přechodný. Zakončení těchto slov je homonymní s deminutivy utvořenými sufixem *-ánek*. Tento typ „(...) má výrazně deminutivní sémantický znak. Je však třeba ho vykládat alternační motivací, totiž jednak jako jméno nositele vlastnosti k příslušnému pasívnímu slovesnému adjektivu, jednak jako deminutivum na pozadí typu *otrhanec*.“ (TSČ 2, s. 510). Doležel uvádí i řadu dalších příkladů: *usmrkánek*, *uplakánek*, *ušmudlánek*, *neotesánek* apod.

<sup>19</sup> Všechna uvedená základová slova mají buď původně deminutivní příponu s formantem *-C-*, ale jde o deminutiva lexikalizovaná, nebo je tato přípona a přípona s formantem *-K-* homonymní s příponou deminutivní.

zdrobňujících významů: *-ina* (*dívčina, klučina*)<sup>20</sup> a (nářeční) *-isko* (*křovisko* „malé křoví“; *dědisko* – význam lichotný).<sup>21</sup> První z nich je běžně vymezen pro tvoření názvů jednotlivin, druhý augmentativ, a to hlavně v nářečích na území Moravy. S prvním zařazením není výklad NTS v rozporu, vedle druhého však klade ve spisovném jazyce právě význam zdrobňující, lichotný či „humorný“ (s. 89).<sup>22</sup>

Ve všech příručkách je uveden výčet deminutivních sufixů spolu s konstatováním, že k jednomu základovému slovu lze často utvořit několik deminutivních forem stejného nebo různého stupně, čímž vznikají řady – Doleželovou terminologií „mikrostruktury“ – více či méně neúplné.<sup>23</sup> Rozsáhlé mikrostruktury, jako má např. slovo *chvíle*: *chvilka, chvilčka, chvilíčka, chvilinka, chvilčinka, chvilenečka, chvilčinka*, jsou výjimečné, mnohem častější jsou jedno- až tříčlenné množiny deminutiv k jednomu základu.<sup>24</sup> Zmíněna bývá i častá asymetrie mezi formou a funkcí sufixu (sekundární sufix plní funkci primárního).<sup>25</sup>

K postižení systémové produktivity jednotlivých sufixů je potřeba tyto údaje doplnit zjištěním spojitelnosti jednotlivých sufixů se slovními základy.<sup>26</sup> Ta je systematicky zohledněna ve výkladu PMČ, zčásti také v NTS. Nejdůkladněji o ní zpravuje HMC, a to primárně z vývojového hlediska.

### 2.1.1.1. Spojitelnost sufixů se slovními základy

Dle NSZ (s. 131) a MČ 1 (s. 301) nelze určit pravidlo spojitelnosti primárních sufixů maskulin, tj. *-ek* a *-ík*. Podle NTS (s. 86–87) se sufix *-ík* připojuje zejm. k základům

<sup>20</sup> Tento formant jako neproduktivní udává i ČŘJ (s. 113): „expres. *klučina* a *dívčina*“. Mohli bychom ještě doplnit slovo *holčina*.

<sup>21</sup> Na základě článku Vladimíra Šmilauera (1940, s. 194) bychom mohli uvažovat také o sufixu *-ule*. Ten je podle autora užíván na západočeském území v „afektivních deminutivech: *brášule, hošule*“.

<sup>22</sup> Pojmenování vzniklé sufixem *-ina* od mužského životného základu – *klučnia* –, což je jediný případ maskulina (vedle f. *dívčina*) uváděný coby deminutivum, zachovává rod, kdežto při odvozování sufixem *-isko* dochází k porušení tohoto systémového pravidla deminuce. Na různé vnímání významu sufixu *-isko* (augmentativnost na Moravě, deminutivnost/meliorativnost v Čechách) upozorňuje také Josef Zima (1961, s. 21).

<sup>23</sup> „U deminutiv může být ad hoc vytvořené nejen určité potenciální deminutivum, ale také určitý (potenciální) sufix.“ (TSČ 2, s. 500). Toto zjištění je do jisté míry protichůdné vůči tvrzení, že „inventář přípon je uzavřen.“ (MČ 1, s. 300).

<sup>24</sup> *Chvíle* a *máma* mají dle Doležela vůbec nejrozsáhlejší – osmičlennou – deminutivní mikrostrukturu (TSČ 2, s. 515–516). Přestože výklad v NTS odkazuje na Doleželovu studii, je zde uvedena ještě rozsáhlejší množina deminutiv k základu *chvíle*: *chvilka, chvilčka, chvilíčka, chvilčinka, chvilinka, chvilčinka, chvilinka, chvilánka, chvilenečka, chvililinka, chvilininka*, chybí *chvilčinka* (s. 89). Na deminutivech odvozených od slova *chvíle* demonstruje „kumulaci a duplikaci deminutivních formantů“ také SČJ (s. 30). Je žádoucí zabývat se důkladněji sémantikou slov umožňujících takto hojně a proměnlivě odvozování.

<sup>25</sup> Běžně se jako důvod této asymetrie uvádí 1) obtížnost/nemožnost utvořit deminutivum pomocí sufixu primárního, 2) ztráta deminutivního významu slova utvořeného sufixem primárním.

<sup>26</sup> Tento aspekt je zcela opominut v ČM, SČJ, ČŘJ a ESČ.

zakončeným na *-l*, *-ř*, na skupinu souhlásek (tj. K+K), ale i k dalším. PMČ (s. 125) uvádí, že sufix *-ek* se připojuje zejména k základům zakončeným vokálem a konsonantem (tj. V+K), zatímco *-ík* jednak k základům zakončeným K+K (*kyblík*, *hadřík*), jednak k základům jednoslabičným (*psík*, *košík*), zřídka k jiným (*pokojík*, *sokolík*). Sufix *-ek* zřejmě ve staré češtině nahradil původnější, ve staroslověněštině jediný doložený sufix deminutivních maskulin *-bcb*, který byl připojitelný ke všem mužským základům, vyjma těch zakončených *-c*, *-č*, *-š*, *-ž*. Ve staré češtině pak sufix *-ec* není doložen u základových slov na *-ř*, *-š*, *-z*, *-ž*, ojediněle se vyskytuje u zakončení na *-č*, *-s*. Už tehdy byl však málo produktivní, z velké části neměl význam deminutivní, ale specifikací, a ve středním období vývoje jazyka byl již neproduktivní. Jeho omezení přejal do jisté míry sufix *-ek*.<sup>27</sup> K základům zakončeným na měkký konsonant (a *-l*) se už ve staré češtině připojoval primárně sufix *-ík*. Do současné češtiny se toto pravidlo zcela nezachovalo, srov. varianty *polštárek/polštářík*, dále *klíček*, *míček* aj., ale *mužík*, *nožík*, *keřík* aj.<sup>28</sup> HMČ vysvětluje, proč se sufix *-ík* připojuje k základům zakončeným K+K, sufix *-ek* k ostatním: po zániku a vokalizaci jerů v 10. století by se *-e* obsažené v sufixech *-ek* a *-ec* při deklinaci střídalo s nulovým formantem, čímž by vznikaly obtížně vyslovitelné skupiny konsonantů. Tento důvod sice dodnes přetrvává, z daného pravidla však existují výjimky, např. varianty *prstek* / *prstík* (MČ 1, s. 302). V případě, že druhým z koncových konsonantů je *-r*, mohou vzniknout varianty derivátů jednak se sufixem *-ík*: *větrík*, *kufřík*, *hadřík*, jednak s *-ek* za pomoci hláskové alternace – vkladného *-é/-í/-ý/-:*: *věterek* / *větyrek*, *kufírek*, *hadýrek* (NTS, s. 86). Od maskulin vzorů „předseda“ a „soudce“ se deminutiva běžně netvoří, a pokud, tak v prvním případě sufixem složeným (např. *-áček* v *kolegáček*), ve druhém případě sufixem *-ík* (*správčík*), srov. NTS (s. 85) a PMČ (s. 125). Od jmen zakončených sufixem *-ec* se odvozuje sufixem *-ek*, deminutiva 2. stupně se z hláskových důvodů tvoří jen zřídka. Sekundární sufix *-ěček* se připojuje k základům, od nichž jsou deminutiva 1. stupně odvozena sufixem *-ek*. Analogicky sekundární sufix *-íček* sleduje primární *-ík*. (HMČ, s. 291, MČ 1, s. 302, PMČ, s. 127). Zřídka se sufixem *-ěček* odvozuje deminutivum 2. stupně i v návaznosti na primární sufix *-ík*, mnohem častěji se vyskytuje řada derivátů *-ek* – *-íček*, ojediněle koexistují obě varianty sekundárních sufixů tam, kde deminutivum 1. stupně vytvořeno není (viz TSC 2, s. 505). MČ 1 uvádí jako faktor

<sup>27</sup> Doleželův kvantitativní výzkum potvrzuje, že suffixu *-ec* konkuruje (konkuroval) sufix *-ek*, nikoli *-ík*. (TSC 2, s. 499).

<sup>28</sup> Konkurenci deminutivních sufixů *-ek* a *-ík*, včetně hláskových alternací, ke kterým jejich připojením v rámci odvozovacího základu dochází, se věnuje článek Františka Cuřína v *Naší řeči* (1966, s. 129–139).

omezující odvozování sekundárními sufixy homonymii slovních zakončení s těmito sufixy: „pokud mají deminutiva 1. stupně formálně shodné zakončení s některou z uvedených komplexních přípon 2. stupně, dále se nezdobňují (mají většinou už význam 2. stupně): *zaj/iček, hrn/eček, m/iček, pt/áček, ž/áček, lup/ínek, kous/iček, člov/iček*.“ (s. 302). Podobné omezení udává i NSZ (s. 131). Deminutiva 2. a vyššího stupně však často lze vytvořit za pomoci *-N-* formantů: *mičánek, ptáček, kousínek* aj.

Sufix *-ka* se připojuje především k základům zakončeným V+K (PMČ, s. 126). I zde platí výjimka pro základová slova zakončená *-st* (*drobnůstka, kůstka, hrstka*; srov. výše *prstek/prstík*), kterou už v rané češtině konstatuje HMČ (*kostka, marnóstka*) a dokládá tak, že tento sufix začal původním, jediným staroslověnským sufixům *-ica* a *-bca* konkurovat až po zániku jerů.<sup>29</sup> Staročeský sufix *-icě* byl variantou k sufixu *-ka*, a přestože byl připojitelný k většímu množství základů než *-ka*, nabýval v mnohých slovech posunutého, nedeminutivního významu, a ještě v tomto vývojovém období přestal být produktivní. V komplementární distribuci se sufixem *-ka* je sufix *-ička*: tvoří deminutiva od základů zakončených K+K z výslovnostních důvodů (*berlička*), a kompenzuje tak „zánik“ sufixu *-ice* ve významu deminutivním. Proto HMČ uvádí jako základní sufixy feminin *-ka* a *-ička*, přestože sufix *-ička* je formálně složený a má schopnost tvořit nejen deminutiva 1. stupně k základům na K+K,<sup>30</sup> ale i deminutiva 2. stupně k základům jiným. Sufix *-ečka* může tvořit pouze deminutiva 2. stupně (PMČ, s. 128), někdy coby varianty k deminutivům zakončeným *-ička*: *chvilečka/chvilička, kostečka/kostička*.<sup>31</sup> Ve výkladu spojitelnosti se slovními základy a funkcí sufixu *-ička* se PMČ a HMČ shodují. MČ 1 uvádí coby omezení, že se dále nezdobňují deminutiva od základů zakončených sufixem *-ice* (které buď deminutivní význam ani neměly, vznikly např. přechýlením, nebo měly, ale ztratily): *ulička, palička, lavička, polička, samička, bělička* (s. 303). I zde, stejně jako u maskulin, podotýkáme, že některá z těchto deminutiv lze stupňovat za pomoci *-N-* formantu: *bělinečka*.

Distribuce sufixů neuter je nejzřetelnější, v příručkách nebývá opominuta. Vyjasňovala se již v rané staré češtině, kdy se sufixem *-ko* koexistoval produktivnější sufix *-ce*, obdoba jediného staroslověnského sufixu neuter *-bce*, kterým byla odvozována

<sup>29</sup> Ve staroslověně je sufix *-bka* doložen výjimečně: *tetbka*.

<sup>30</sup> K femininům vzoru „růže“ se dle našeho mínění také někdy tvoří deminutiva jen tímto sufixem, srov. *loužička, pažička, prácička*, ale u slov zakončených *-ice* (*čepička, ulička*), *-ule* (*bambulka*) a některých jiných lze vytvořit deminutivum sufixem *-ka*.

<sup>31</sup> Doležel uvádí (pouze numerativně) 7 deminutiv na *-ečka*, jimž chybí 1. stupeň utvořený primárním sufixem *-ka*, 5 z nich má ale variantu *-ička* (TSC 2, s. 514).



deminutiva od všech základů s výjimkou nt-kmenů a ъjo-kmenů (zde varianta *-íce*). Ve střední době sufix *-ce* vymizel, nebo se odvozeniny lexikalizovaly (*srdce*, *vejce*, *slunce*). Tehdy se také začal vydělovat sufix *-tko* odvozováním deminutiv od základů zakončených *-dlo* (*cedidlko* → *cedítko*), který se později významově osamostatnil pro názvy prostředků činnosti (viz také NTS, s. 85). Suffix *-ko* je dnes připojitelný stejnou měrou, jako byl *-ce* ve staré češtině: od neuter vzoru „kuře“ se odvozuje sufixem *-átko* (*-et-* > *-ät-* > *-át-*),<sup>32</sup> od neuter vzoru „moře“ a „stavení“ sufixem *-ičko* (NSZ, s. 132).<sup>33</sup> Od slovních základů zakončených K+K lze odvozovat sufixem *-ko* pomocí vkladného vokálu (*divadélko* / *divadýlko*, *světélko* / *světýlko*), nebo sufixem *-ičko* (*sklíčko*, *teplíčko*). Pomocí sufixu *-ičko* (v jediném případě s variantou *-ičko*: *očičko*) se dále odvozují také deminutiva 2. stupně (*zrníčko*). Suffixem *-ečko* se zpravidla (dle HMC, s. 295 však zřídka) odvozují deminutiva 2. stupně (*pivečko*, *vínečko*), u některých základů zakončených K+K také stupně 1. (*místečko*, *městečko*).

Spojitelnost ostatních sufixů, např. *-áček*, *-enek*, *-ínek*, *-ánek*, *-oušek*,<sup>34</sup> *-enka*, *-inka*, *-unka*, *-(o)uška*, *-čička*, *čenka*, *-enečka*, *-inečka*; *-enko*, *-enečko*, *-ínko/-inko*, *-inečko*, *-ouško* aj., je odvoditelná analogií se sufixy primárními.

### 2.1.1.2. Hlásková alternace

Doležel uvedl jako jednu z charakteristik deminutiv, že při jejich odvozování často dochází jednak ke kvantitativním alternacím samohlásky základu, jednak k alternacím jeho koncové souhlásky (TSC 2, s. 496). Pro zpřesnění tohoto údaje odkázal na Dokulilovo pojednání o hláskových změnách při slovotvorbě v TSC 1 (s. 159–178).

<sup>32</sup> Suffix *-átko* není zmíněn v ČM, ČŘJ ani SČJ, v ČM a ČŘJ je slovo zakončené *-átko* uvedeno jako příklad sufixu *-ko*. NTS, NSZ a MČ 1 jej neuvádějí ve výčtu sufixů, ale zmiňují, že deminutiva od neuter vzoru „kuře“ se tvoří sufixem *-ko* ze zdloženého (množného) kmene – dle NTS některá takto zakončená deminutiva postrádají základové slovo: *holátko*, *jediňátko*, *nebožátko*, *nekrťňátko*, *neviňátko*; *hole* a *jedině* však lze nalézt v Hausenblasově pojednání o tvoření jmen mláďat v TSC 2 (s. 556). Další mluvnice uvádějí sufix *-átko* ve výčtu samostatně, Doležel rovněž jeho sekundární podobu *-átečko* – ta je v příručkách, které ji uvádějí, zahrnuta do odvozování sufixem *-ečko*.

<sup>33</sup> Ale srov. *znamení* – *znaménko/známínko* (MČ 1, s. 303); jde však o lexikalizované deminutivum.

<sup>34</sup> Suffixy *-oušek*, *-(o)uška* a *-ouško* (*dědoušek*, *babuška*, *jablouško*) jsou v NTS (s. 84) vyloženy jako složeniny hanlivé a zdobňující přípony. Podobně Doležel předpokládá, že *-oušek* vznikl složením sufixů *-ouš* a *-ek*, a uvádí, že jako samostatný sufix jej lze doložit pouze u 6 slov: *hadoušek*, *panoušek*, *radoušek*, *šefoušek*, *voloušek* a *vrahoušek* (TSC 2, s. 509). V ostatních případech jde o homonymii tohoto sufixu a slovního zakončení deminutiv odvozených primárním sufixem ze základu na *-ouch/-ouš*. Také řídký deminutivní sufix *-áček* vznikl podle Doležela pravděpodobně složením sufixů *-ák* a *-ek*, existuje vlastně jen ve slově *synáček*, ale je homonymní se sufixem jmen nositelů vlastností (deadjektiv): *milý/miláček*, *nový/nováček*, *živý/živáček*; jmen činitelských (deverbativ): *štěbetat/štěbetáček* a jmen nástrojů (deverbativ, řidč. denominativ): *ryšovat/ryšováček*, *osušovat/osušováček* apod. Takto odvozená jména pak mnohdy mají odstín kvalitativně či kvantitativně deminutivní (TSC 2, s. 508).

V mluvnících jsou zachyceny (pravidelné) palatalizační změny koncové souhlásky základu v následujícím výčtu: *k – č, h – ž, ch – š*, příp. *c – č*.<sup>35</sup> Dále jsou uváděny nepravidelné alternace samohláskové:<sup>36</sup> *a – á (beran/beránek), e – é (větev/větévka), i/y – í/ý (kniha/knižka, jazyk/jazyček)*, řidčeji krácení *á – a (žába/žabka), í – i (lípa/lipka)*, a dále kvantitativně-kvalitativní změny: *u – ou (dub/doubek), o – ů (roh/růžek, brambora/brambůrka), e/ě – í (plech/plíšek, květ/kvítek), e – í/ý (oheň/ohýnek), í – ě (vitr/větrík), ů – o (dům/domek), ou – u (moucha/muška)*. Okolnosti změn samohláskových jsou v některých mluvnících blíže specifikovány.<sup>37</sup>

ČM (s. 114–115) uvádí, že před sufixy *-ek, -ka, -ko* a sekundárními obdobami *-eček, -ečka, -ečko* se samohláska základu většinou dluží, případně se zároveň kvalitativně mění (*e/ě – í, o – ů, u – ou*), a dále před *-ek, -ík, -ka* se někdy krátí. Podobně dle výkladu MČ 1 (s. 301–303) se samohláska před sufixy *-ek* a *-ka* někdy dluží, někdy krátí, před sufixem *-ko* pouze dluží, a to nejčastěji – zřídka se zachovává krátká samohláska (*očko, plecko*), viz NTS (s. 85). Příklady uvedené v NSZ (s. 130–132), ČŘJ (s. 112–113) a PMČ (s. 126) potvrzují, že před sufixem *-ík* nedochází k dlužení (srov. varianty *důlek/dolík, klouček/klučik* aj.), před sufixem *-ko* ke krácení. Zároveň z těchto příkladů vyplývá, že jediný typ krácení před sufixem *-ek* a *-ík* je *ů – o*,<sup>38</sup> zatímco před *-ka* nedochází sice k tomuto typu,<sup>39</sup> ale krátí se *á – a (brána/branka), í – i (mísa/miska), ou – u (moucha/muška)*.

O tzv. vznikových alternacích (*panna/panenka, sukně/sukýnka/sukénka, kufr/kufírek, křeslo/křesílko, studna/studánka* aj.) jsme se zmínili výše v souvislosti s podmínkami připojitelnosti sufixů k základovým slovům. Jde o vkladné samohlásky krátké (*e*) a dlouhé (*á/é/í/ý*), které někdy umožňují připojení sufixů *-ek/-ka/-ko* k základům zakončeným skupinou souhlásek. Nejčastěji se vyskytují u základů zakončených *-l, -n, -r* (NTS, s. 85), u základů, které „mívají ve své flexi tvar(y) s vkladným *-e-*“ (TSČ 1, s. 174).<sup>40</sup> Těmto slovům mohou

<sup>35</sup> Podle výkladu v PMČ (s. 125–126) dochází k alternaci *c – č* u základů zakončených *-ec* (m.), *-ice* (f.), *-ce* (n.). Tamtéž je u sufixů feminin *-ka, -ečka* doplněn výčet souhláskových změn o tvrnutí *d' – d* (*zed' – zídka*) a „nedůsledné“ *ň – n* (*skříň – skříňka/skříňka*), viz rovněž NTS (s. 85).

<sup>36</sup> ČŘJ hláskové alternace netematizuje, ale demonstruje je implicitně na řadě příkladů.

<sup>37</sup> Samohláskové alternace nejsou blíže specifikovány v NSZ, SČJ, PMČ, ČŘJ.

<sup>38</sup> V MČ 1 je na příkladu *vitr/větrík* demonstrován ještě další typ krácení před sufixem *-ík*. Podobně Dokulil (TSČ 1, s. 173).

<sup>39</sup> Ale srov. *kůže, zdrob. kožka* (PSJČ a SSJČ), řidč. *kůžka* (SSJČ).

<sup>40</sup> Dokulil mezi příklady uvádí také slova od základů na *-ce* s vkladnou samohláskou (*slunce: sluníčko/slunéčko, srdce: srdíčko/srdéčko*), ale dodává, že je lze považovat za deminutiva odvozená sekundárním sufixem *-íčko* (příp. *-éčko*) od primárních (praslovanských či starších) základů (TSČ 1, s. 174; ČES, s. 584, 596). Takovéto pojetí respektuje diachronní vývoj, to, že daná slova (*slunce, srdce* apod.) jsou dnes formálními deminutivy, a je proto správnější.

konkurovat deminutiva utvořená sufixem sekundárním (*suknička, křeslíčko*), a v případě, že jde o maskulinum zakončené *-r*, také sufixem primárním (*kufřík*).

Zánikové alternace *e – o* se objevují např. před sufixy *-ík, -íček* (*ret/rtík/rtíček, oheň/ohníček*), pouze vzhledem k nominativu (/akuzativu) sg. „Pokud se v paradigmatu základového slova uplatňuje alternace se zvukovou nulou, má odvozovací kmen před příponou začínající se samohláskou tuto nulovou podobu.“ (TSC 1, s. 165). Tyto hláskové alternace nebývají v příručkách zmiňovány (pouze implicitně ukázány na příkladech). Výjimkou je po této stránce výklad v NTS (s. 85–88), jímž lze doplnit výše uvedené poznatky:

- před sufixem *-ík* se samohláska základu krátí, před sufixem *-ek* naopak dluží, ne však, je-li základové slovo zakončeno na *-ek, -ec* (*mozek/mozeček, kopec/kopeček*), dále často je-li základovou samohláskou *-o-* (*strom/stromek*) a v některých dalších případech (*sešitek*). Dokulil (TSC 1, s. 163) ovšem uvádí, že u slov přejatých k dloužení *-o-* docházet může (*telefon/telefónek, atom/atómek*).

- ke změně *ů – o* před sufixem *-ek* dochází pouze vzhledem k nom. sg. (*kůň/koně/koník*). V případě neživotných maskulin také vzhledem k ak. sg. (*dům/dům/domek*), uvádí Dokulil (TSC 1, s. 173).

- zdobnělina *žaloudek* vznikla pouhým dloužením samohlásky základu.<sup>41</sup>

NTS, stejně jako ostatní příručky, uvádí, že před sufixem *-ka* dochází někdy k dloužení (*kniha/knižka*), někdy ke krácení samohlásky (*mísa/miska*), někdy zůstává délka zachována (*bota/botka*), zejm. u základů na *-ice* (*čepice/čepička*), *-ina* (*kožešina/kožešinka*), *-ule* (*bambule/bambulka*). Dle TSC 1 (s. 171) však dloužení před tímto sufixem (na rozdíl od *-ek* a *-ko*) není produktivní. Zároveň pouze před jediným sufixem *-ka* dochází v plné míře ke krácení, nikoli pouze vzhledem k nom. (/akuz.) sg.

Dokulil (TSC 1, s. 164, 170) k výčtu alternací doplňuje *e – á* (*čeled'/čeládka*), *o – ou* (*černoch/černoušek*) a *á – i* (*d'ábel/diblík*). Poznamenává, že produktivita samohláskových alternací klesá pod vlivem tendence k zachování délky základového slova. Stejně jako většina

---

<sup>41</sup> PSJČ uvádí slovo *žaloudek* jako zastaralou a lidovou podobu heslového slova *žaludek*. Jako zdobněliny k tomuto základovému slovu jsou uvedeny varianty *žaludeček, žaloudeček*. Stejně tak v SSJČ, kde je příznak „lidovosti“ nahrazen „obecností“. V SSČ slovo *žaloudek* uvedeno není. Podle slovníků tedy nejde o deminutivum. Základové slovo *žaludek* je z diachronního pohledu zdobnělinou od *želodь* (ČES, s. 745). Dle našeho názoru je chápání hláskové alternace *o – ou* jako prostředku deminuce (NTS) možné právě díky původně deminutivnímu sufixu *-ek*.

příruček zmiňuje nepravidelnost těchto alternací, a dále vzájemnou konkurenci alternací (např. dloužení *e – é* ustupuje častějšímu střídání *e – i*).

Alternace souhláskové jsou specifikovány v NTS (s. 85–88). Tato doplnění shrneme opět s ohledem na Dokulilovu studii (TSC 1, s. 165–178). K měkčení koncových souhlásek tvrdých a *-c* dochází před sufixy začínajícími na *-i-*, *-í-*,<sup>42</sup> před sufixy začínajícími na *-e-* či souhlásku se měkčí hrdelnice a někdy *-c* (nikoli *plecko*, *vřecko*, *klícka* aj.). Před sufixem začínajícím *-i-*, *-í-* dochází k alternaci některých souhláskových skupin: *-sk-* – *-st'* (NTS, s. 88),<sup>43</sup> dále i *-šk-* – *-št'*, *-žk-* – *-žt'* (TSC 1, s. 169): *miska/mistička*, *hruška/hruštička*, *služka/služtička*. Výjimečně může docházet k tvrdnutí předopatrových souhlásek: *d' – d*, *ň – n*, *t' – t* (*zed/zídka*, *oheň/ohýnek*, *peruť/peroutka*), srov. NTS (s. 86), TSC 1 (s. 178) a PMČ (s. 125–126).

Souhláskové alternace mají menší variabilitu než samohláskové a jsou pravidelnější. Jejich popisem uzavíráme charakteristiku formální stránky deminutiv, abychom se mohli věnovat poslednímu aspektu této slovotvorné třídy, který je zaznamenán ve všech příručkách, tj. lexikálnímu významu.

### 2.1.2. Lexikální význam deminutiv

Deminucí se mění lexikální význam základového slova. Nejde o změnu podstatnou – potom by deriváty náležely do onomaziologické kategorie mutační, ale o přidání příznaku, tedy o modifikaci základního významu, při níž je buď specifikován pojmový (noetický) význam přidáním kvantitativního rysu „menší než standardní rozměr“<sup>44</sup> a takto vzniklá pojmenování jsou pak podmnožinu pojmenování základních, nebo je význam základového slova rozšířen o složku pragmatickou (pozitivně, zřídka negativně hodnotící), nedochází tedy k vyčlenění specifikovaných pojmenování téhož druhu, ale k vyjádření subjektivního postoje mluvčího k pojmenované skutečnosti.<sup>45</sup> V některých případech se připojují k základovému slovu oba významové rysy zároveň. Deminutiva vzniklá přidáním pragmatického příznaku bývají označována jako meliorativa/laudativa (srov. NTS, ČŘJ), popř. pejorativa.

<sup>42</sup> „Alternace souhlásek zubných a předopatrových, tzv. měkčení s třemi korelačními páry *d//d'*, *t//t'* a *n//ň*, (...) alternace sykavek ostrých s tupými [u deminutiv pouze *c//č* – pozn. K. Ch.], (...) hrdelnic (souhlásek zadopatrových) s tupými sykavkami (a tupou afrikátou): *h//ž*, *ch//š*, *k//č*.“ (TSC 1, s. 166–167).

<sup>43</sup> Dokulil (TSC 1, s. 169) uvádí i variantu *-sk-* – *-st'* u *pysk/pystíček/pyštíček*.

<sup>44</sup> Takto a podobně vyjadřují příručky kvantitativní modifikaci základového slova: zmenšovací příznak (NSZ), označení jevů menších než je standard, než je skutečnost označená slovem základovým (NTS, ČM, ČŘJ, PMČ).

<sup>45</sup> Kvalitativní, pragmatický významový rys bývá v příručkách označován různě: „expresivní příznak“ (NSZ, ČM), „emocionální příznak“ (MČ 1), „citový význam slovotvorného sufixu“ (ČŘJ, SČJ), „pragmatický rys hodnocení, častěji pozitivního než negativního“ (PMČ), „význam lichotný“ (NTS, ČŘJ).

Ve slovnících i v monografii Josefa Zimy věnované expresivitě (1961, s. 27) je zavedeno pro deminutiva s kvantitativním příznakem označení „zdrobněliny (zdrob.)“, pro deminutiva s kvalitativním příznakem „expresivní varianty slova základového (expr.)“ a pro deminutiva s obojím příznakem označení „expresivní zdrobněliny (expr. zdrob.)“.

Ve dvou z pojednávaných příruček, SČJ (s. 29) a MSČ (s. 107), je obsažena zmínka o pravděpodobně nejstarším významu sufixů na bázi *-C-* (*chlapec*, *vzorec*, *řetězec* apod.)<sup>46</sup> „být něčemu podobný“. Vlastní význam deminuce, který není v rozporu s touto hypotézou (podobnost mezi předměty téhož druhu, pouze různých rozměrů, je podstatná), spočívá ve změně kvantitativní,<sup>47</sup> jak napovídá latinská i česká varianta názvu této slovotvorné kategorie. Tato změna může v závislosti na významu základového slova, kontextu a komunikačního záměru mluvčího (srov. Rusínová, 1996, s. 91) být zdrojem konotací, různých druhů významu pragmatického. Kvalitativní příznak byl tedy zřejmě odvozen na základě kvantitativního, je však natolik silný, že se dokázal osamostatnit. Tuto domněnku vyslovuje např. Zima (1961, s. 26): „Je pravděpodobné, že vztah kvantitativně kvalitativní umožnil přechod k vztahu jenom kvalitativnímu.“<sup>48</sup>

V rámci onomaziologické kategorie modifikační nalézáme dvě sémanticky blízké slovotvorné kategorie – augmentativa (jména zveličelá) a jména mláďat.<sup>49</sup> Při odvozování augmentativ dochází, stejně jako u deminutiv, k specifikaci kvantitativním příznakem, pouze opačným směrem: „větší než standardní rozměr“. Tato modifikace je zpravidla provázena příznakem pragmatickým, negativně hodnotícím.<sup>50</sup> Jména mláďat jsou specifikována příznakem „nedospělosti“,<sup>51</sup> který mimo jiné implicitně obsahuje kvantitativní rys „malosti“.

<sup>46</sup> ČŘJ (s. 115) v rámci pojmenovací kategorie mutační vyděluje slovotvornou třídu jmen podle podobnosti, kde vedle „adaptovaných zdrobnělin“ (*hlávka*, *vidlička*, *poutko*) uvádí ty, které „zdrobnělý význam již ztratily“ (*sloupek*, *městec*; *růžice*, *hlavice*, *částice*; *slovce* aj.).

<sup>47</sup> Viz např. Rusínová (1995, s. 187): „Význam kvantifikace se považuje za základní význam deminutiv.“

<sup>48</sup> K tomuto problému viz také studii J. Straky (1940). Ten uvádí, že k deminutivům se již od začátku začal pojít význam pragmatický.

<sup>49</sup> Dle NTS sdílejí i některá jména jednotlivin deminutivní příznak (*prach/prášek*, *hrách/hrášek* aj.). Srov. také Rusínová (2001, s. 142): „(...) deminutiva suplují v roli názvů jednotlivin (jako protiklad ke jménům hromadným): k hromadnému *dřevo* i *dříví* funguje dem. *dřívko*, podobně k *býlí* existuje jako název jednotliviny *bylinka* [není *bylinka* zdrobnělinou k *bylina*? – pozn. K. Ch.], k *sláma* – *slámka*, k *obilí* – *obilka* apod.“ Při tvoření hypokoristik se rovněž hojně uplatňují deminutivní slovotvorné postupy, prosazuje se zde příznak pragmatický.

<sup>50</sup> Augmentativa mají jednak menší repertoár odvozovacích prostředků, jednak je u nich pragmatický příznak přítomen téměř vždy, na rozdíl od deminutiv.

<sup>51</sup> Jména mláďat, která, domníváme se, podobně jako deminutiva či augmentativa původně nenesou pragmatickou modifikaci významu základového slova, umožňují kladné subjektivní vztahování se mluvčího k jimi označované skutečnosti. Příznak „nedospělosti“ je dle našeho názoru složen z většího množství významových

Díky tomu mohou v některých případech deminutivní slovotvorné prostředky konkurovat odvozovacímu sufixu *-e/-ě*, vlastnímu jménům mláďat, a vice versa (viz dále).

Kromě rozlišení kvantitativního a/nebo kvalitativního příznaku deminutiv uvádí příručky informaci o systémové produktivitě dané sémantikou základu: deminutivum lze odvodit téměř od jakéhokoli základového slova. Nejběžnější je odvozování od slov označujících konkrétní předměty, zvířata a osoby. Zdrobněním konkrétní dochází nejčastěji k modifikaci kvantitativní. Deminutivní jména živých bytostí mohou být nositeli jednoho z příznaků či obou zároveň, v závislosti na kontextu, ale i významu původního pojmenování. Zdrobněním abstrakta či jiného jména označujícího jsoucno nepočitatelné, např. jména látkového, vzniká napětí mezi významem slovního základu a slovotvorného sufixu, tj. kvalitativní příznak, kterého se často využívá pro účely jazykové aktualizace.<sup>52</sup> Zima (1961, s. 28) toto napětí označuje jako „nápadnost“ a uvádí hojnost dokladů čerpaných jak z beletrie, tak ze spontánních mluvených projevů (*decigrámek, krvička, sobolinka, zákonek* aj.). U některých deminutiv od abstrakt může docházet ke konkretizaci (*lahůdka, dobrůtka*),<sup>53</sup> někde je možné pociťovat vedle dominantní kvalitativní modifikace též změnu kvantity (*důvodeček, sebevědomíčko, zájmeček*), jinde se hojným užíváním expresivita vytrácí (*chvilíčka, minutka, hodinka* aj.).<sup>54</sup>

Specifická povaha lexikálního významu termínů zamezuje jejich deminuci, ačkoli některé odborné názvy deminutivní formu již mají (srov. MČ 1, s. 301, viz dále kapitulu o formálních deminutivech). Zdenka Rusínová ale připouští, že čistá deminuce, tj. kvantifikační deminutivní modifikace, „není na překážku specifickým sémantickým požadavkům kladeným na termíny, lze jí užít jako aktuálního slovotvorného aktu, aniž je terminologická povaha pojmenování rušena (a ovšem aniž by šlo o lexikalizaci zdrobněliny)“

---

prvků, sémů, které můžeme provizorně označit jako „malost“, „nesamostatnost“, „rodová indiferentnost“, „bezelstnost“, a které umožňují pozitivní hodnocení v souhrnu, nejen díky aspektu kvantitativnímu.

<sup>52</sup> (Pouze) kvalitativní modifikaci u zdrobnělin od abstrakt (*náladička*) a jmen látkových (*cukříček, vodička*) zmiňuje Štícha: „V takových případech vyjadřuje deminutivum (citové) hodnocení, (citový) vztah k označovanému jevu, předmětu.“ (1978, s. 117).

<sup>53</sup> Konkretizaci jako jednu z možných významových změn provázejících deminuci (v závislosti na významu slova základového a na úzu) zmiňuje také Štícha, např. *písmo – písmeno*, viz dále.

<sup>54</sup> Viz též srovnávací studii G. Bakardžievu (2007, s. 211): „Typickým příkladem subjektivně-hodnotícího užití deminutiv (...) jsou odvozeniny od substantiv označujících přesně stanovené množství: *kilečko* není méně než *kilo*, *roček* není kratší než *rok*. Jen hodnotící význam mají deminutiva tvořená od abstrakt nebo od názvů nositelů vlastností: *štítko, pohodlíčko, sprostáček, hlupáček*.“ Deminutivní formy jmen vyjadřujících míru jsou hojně sledovaným jevem. Např. v prosbě o 10 *metráčků* brambor nejde podle Straky (1967, s. 24) o menší váhu nebo lepší kvalitu, ale o podcenění věci. To souvisí s komunikačními maximami, jak o nich hovoří Nekula (viz dále).

(1995, s. 191), a uvádí příklady *vodní čerpadélko*, *model lodi poháněný elektrickým motorkem* (tamt., s. 188).

Míra deminutivní modifikace je, pokud jde o úplné deminutivní řady, přímo úměrná složenosti deminutivního sufixu. Zároveň jsou sufixy vyšších řádů méně frekventované. Čím je sufix řidší, tím spíše vyjadřuje příznak kvalitativní než kvantitativní, srov. Zima (1961, s. 30).<sup>55</sup> Nepřímá úměra je tedy mezi frekvencí „příponového typu slova“ a intenzitou expresivity danou touto příponou: „Tvary s frekvenčně hojnou deminutivní příponou expresivitu často ztrácejí.“ Zima (1961, s. 15). V souladu s řečeným je poznatek, že nejnáchylnější ke ztrátě deminutivního příznaku (tj. k lexikalizaci) jsou deriváty, které vznikly primárním sufixem, modifikací kvantitativní. Tomu nasvědčují jak příklady uvedené v příručkách, tak deminutiva excerpovaná z jazykových databází. Potvrzení nacházíme ve studii Zdenky Rusínové (1995, s. 187): „Základní sémantický rys deminutiv ‚menší rozměr, míra, než je obecná norma‘, nazýváme (...) čistá deminuce. Tento sémantický proces má (...) na svém kontě celou řadu derivátů, u nichž vedl k rozrůznění významů od slova základového a k následné neutralizaci deminuce.“

Existuje-li více deminutiv téhož stupně k jednomu základu, bývají někdy odstíněna slohovým příznakem, např. vedle běžných *prstík*, *polštářek* jsou varianty *prstek*, *polštářík* vnímány jako zastaralé (NSZ, s. 131, MČ 1, s. 302).

Některá základová slova, především (ale nejen) ta, která pojmenovávají osoby v blízkém příbuzenském vztahu, umožňují větší variabilitu deminutivního odvozování, tvoření dlouhých řad derivátů. Z příkladů v příručkách i slovnících vyplývá, že čím jsou tyto řady delší, tím jsou proměnlivější. Naopak má-li odvozovací základ možnost utvořit pouze malé množství deminutiv, je množina těchto deminutiv ustálená.

Domníváme se, že možnost takřka neomezeného deminutivního odvozování od základů jako např. *máma*, *táta*, *bába*<sup>56</sup> aj. je dána povahou významu základového slova. Jména osob v těsném příbuzenském vztahu označují bytosti blízké, a tedy (zpravidla) milé. Deminutiva od nich odvozená nemodifikují význam těchto jmen kvantitativně,

<sup>55</sup> Rusínová (1995, s. 188) konstatuje „nepoměrně řidší zdrobnění druhého stupně“ v případě čistě kvantifikační modifikace významu.

<sup>56</sup> Slova *máma* a *matka* mají stejný původ. *Máma* (psl. *\*mama*, ie. *\*māmā*) je „dětské žvatlavé slovo vzniklé zdvojením jedné ze základních slabik lidské řeči“ (ČES, s. 360). *Matka* je deminutivum od staročeského *máti* (gen. *mateře*), z praslovanského *\*mati* (gen. *matere*). Indoevropský základ *\*māter-* je odvozen z *\*ma-*, viz ČES, s. 368. Stejně tak *otec* a *táta* mají společný původ. Stsl. *отѣцъ* a psl. *\*отѣцъ* jsou zdrobněliny od ie. *\*otъ*, které je původně dětské žvatlavé slovo (viz ČES, s. 436), stejně jako *táta* a *bába* (ČES, s. 652 a 65).

ale kvalitativně. Lépe řečeno nemodifikují, ale intenzifikují implicitní či potenciální kvalitativní rys těchto jmen.

K analogické modifikaci – intenzifikaci – dochází při kvantitativní změně významu slov, která už ve svém základovém tvaru obsahují rys „malosti“.<sup>57</sup> Tím bychom mohli objasnit vysokou variabilitu deminutivních odvozenin od slova *chvíle* (viz výše) a jemu podobných jmen,<sup>58</sup> a také například velmi produktivní modifikaci od adjektivního a adverbálního základu *malý, málo*.

Rusínová zmiňuje intenzifikační schopnost deminutiv jako jednu z realizací pragmatické modifikace významu vedle rysů hodnotících a expresivních (1998a, s. 115–116; 1998b, s. 101), a demonstruje ji např. na uplatňování deminutiv v konstrukcích, které slouží k zesílení záporu (*není v něm žilka dobrá; ani za nehýtek*),<sup>59</sup> k zesílení omezení množství na minimum (*aspoň kapičku*), které se hojně uplatňuje v prosbách, žádostech, a také naopak k intenzifikaci vyjádření úplnosti (*snědli všechno do posledního drobečku*) (Rusínová, 1996, s. 92–93). Dodává, že intenzifikace může být na deminuci významově vázána: „*ani/jenom kousek – ani kousíček* x *\*ani/jenom kus*“ (Rusínová 2001, s. 140). Štícha (1978, s. 117) pohlíží na deminutiva v těchto konstrukcích poněkud odlišně: „Z citového přízvuku zdrobnělých slov lze vyvodit i jejich užívání při silném záporu (nebylo tam ani *živáčka*; nemá na hlavě ani *vlásku*).“<sup>60</sup> Uplatňování deminutiv v těchto konstrukcích zohledňuje z příruček NTS (s. 83).

Některá deminutiva obsahují negativně hodnotící významový rys, což je dáno nejen kontextem (*To je počasíčko!*), ale především spojením určitého typu významu slova základového s deminutivním sufixem (*paninka, úředníček* apod.).<sup>61</sup> Tohoto jevu si všímá většina příruček, vysvětlit se jej pokouší NSZ (s. 132): „Zdrobněliny odvozené od abstrakt

<sup>57</sup> V tomto kontextu můžeme rozumět Eisnerovu pozastavení se nad zdrobnělinou *slonček*, nalezenou ve Slovníku prešpurském ze 14. století (1992, s. 81).

<sup>58</sup> K zdůraznění, nikoli přidání rysu „malého množství, míry, rozsahu“ dochází také u základů, které by měly povahou svého (terminologického) významu deminuci odporovat: *chvíle* může být různě dlouhá, *minuta* ne. Důvody k deminuci slov podobného významu bývají pragmatické, jak je naznačeno v pozn. č. 54 a rozvedeno v podkapitole o zdvořilosti.

<sup>59</sup> Viz také Josef Straka (1967, s. 24): „Řekne-li se na Jevíčsku *Nemá v chlívě ani ocáska*, je o vystupňování záporu na nejvyšší míru: ani kouska dobytčete.“

<sup>60</sup> Slovo *živáček* není podle TSC 2 deminutivum, ale jméno nositele vlastnosti (viz výše), přesto vlivem homonymie sufixů může být jako takové vnímáno.

<sup>61</sup> Srov. J. Straka (1967, s. 372): „Vše tu záleží především na významu kořene, na situaci a úmyslu lidí mluvících, méně na volbě přípony. I 'deminutivní' příponou se může ponížít, zesměšnit, urazit (...) a naopak příponou 'pejorativní' polichotit, pomazlit.“ Dále srov. Rusínová (1995, s. 188): „Významová meliorace nebo naopak pejorace, zesílení nebo zeslabení významu závisí do značné míry, jako výsledek modifikace, na sémantické povaze základu.“



a od názvů, od kterých se pravidelně netvoří, mají (...) význam pejorativní nebo depreciativní: *uměničko, divadýlko, učitýlek, příteliček*.“ K tomu lze doplnit i poznatek Pavla Eisnera (1992, s. 82): „Zdrobněliny od výrazů pro city a citové stavy jsou téměř šmahem pejorativa, slova hanlivá: *radůstka – štístko* (malé, podřadné štěstí) – *citeček – smuteček – tužbička – nadšeníčko – hněvíček – škodolibůstka*, ale už i *rozoumek* v aplikaci na dospělého člověka.“

Od abstrakt lze podle našeho názoru utvořit diminutiva i bez významu negativního (často jde o jazykové aktualizace),<sup>62</sup> pomocí výkladu v NSZ můžeme ale předběžně stanovit pravidlo pro tvoření diminutiv s negativním kvalitativním významem v závislosti na sémantice základu, a to na základě označení modifikace jako „depreciativní“ – negativní významový odstín, zdá se, vzniká často při zdrobňování jmen označujících jsoucna nějakým způsobem vznešená, důstojná. Výsledná diminutiva jsou vnímána jako prostředky ironie.<sup>63</sup> Dobře lze tento jev ilustrovat na zdrobnělinách od slova *Bůh*: *bůžek* se užívá právě ve významu depreciativním (např. při ironickém postoji k něčí víře), v souvislosti s pohanstvím nebo ve významu přeneseném pro pojmenování sošky apod. Setkáváme se i s lidovou podobou *pánbiček* a zvoláním *božítku* (pouze vok. sg.), srov. Eisner (1992, s. 78, 82).

Naopak zdrobňováním pojmenování původně označujících negativně hodnocenou skutečnost se záporný významový rys může zmírňovat, srov. *darebáček, šibálek, diblík* apod. (NSZ, tamt.). Příklad uvedený v NTS je v souladu s touto domněnkou (s. 83): „Skutečný význam je dán souvislostí a zvykem: *chlapík* je obdivné, *mužik* přezíravé, ačkoliv samo *chlap* je hanlivé, *muž* neutrální.“<sup>64</sup>

Rusínová (2001, s. 140) uvádí jako jeden z důvodů možnosti kolísání diminutiv mezi meliorativností a pejorativností předpoklad, že ze základního modifikačního významu „menší než norma“ může být odvozen význam „nedospělosti“:<sup>65</sup> „(...) z něho pak vede nejkratší cesta ke konotacím nedokonalost, nepohodlnost, dále k pejoraci, bagatelizaci, zesměšnění apod.

<sup>62</sup> Např. *štístko, štěstíčko* dnes není vnímáno negativně. Eisner (1992, s. 82) uvádí, že ne všechny zdrobněliny názvů povolání musí být nutně depreciativní: *továrníček, úředníček, básníček* sice ano, *obchodníček a živnostníček* většinou také, *profesůrek, doktůrek, kantůrek* mohou mít ale dokonce význam lichotný. K tomu srov. článek J. Slomka *Profesůrek* (2008). Oproti tomu existuje několik málo diminutiv, která mají hanlivý význam vždy, jako např. *dědek, tetka* vedle *dědeček, tetička*, srov. také *babka – babička*. Eisner (tamt.) doplňuje ještě diminutivní tvary s významem zlehčujícím (*bůžek, děvka, nevěstka* – poslední dvě chápeme jako diminutiva lexikalizovaná).

<sup>63</sup> Problému signalizace ironie se věnuje Nekula v článku v *SaS* (1991, s. 10–19).

<sup>64</sup> Pojmenování *muž* může být buď neutrální, nebo může vyjadřovat navíc jisté ctnosti: PSJČ i SSSJČ uvádějí jako jeden ze čtyř významů tohoto lexému „nositel vynikajících mužských vlastností“. Je třeba dodat, že jiná diminutivní varianta základového slova *chlap*, tj. *chlápek*, pejorativní příznak zachovává, nebo ještě posiluje.

<sup>65</sup> Srov. naše pojednání o sémantickém vztahu mezi diminutivy a jmény mláďat (pozn. č. 51).

Stejně tak se ovšem nedospělost spojuje v našich představách s významovou meliorací, soucitem, kladným hodnocením. To pak slouží jako předpoklad k posunu opačným směrem, tedy k ironizaci a také k sarkasmu.<sup>66</sup>

Z jazykových příruček se rozlišení významových modifikací věnuje nejdůkladněji NTS (s. 83), která diferencuje deminutiva s kvalitativním příznakem na slova obdivná (*chlapík*), soucitná (*chudinka*), blahosklonná (*kolegáček*), a uvádí možnost užití deminutivní formy jako eufemismu (*záchůdek*) či její uplatnění ve výše zmíněných strukturách se zesíleným zápořem (*nezkřivit ani vlasek*). Dále příručky zmiňují homonymii sufixů a jiných slovotvorných tříd, např. názvů výsledku děje (*výklenek*, *výstupek*), prostředků činnosti (*rýsováček*) či nositelů vlastností (*miláček*, *nováček*), srov. MČ 1 (s. 302), TŠČ 2 (s. 510). Tyto názvy bývají pak vlivem formální homonymie pocíťovány jako zdrobnělé.

Nejčastěji je v příručkách zmíněna případná asymetrie mezi formou a funkcí sufixu a zvláštní skupina deminutiv s lexikalizovaným významem. Řidčeji také stylová platnost deminutiv.

#### **2.1.2.1. Vztah forma – význam u některých sufixů**

Deminutivum 1. stupně je nejčastěji tvořeno primárním sufixem, 2. stupně sekundárním. V kapitole o spojitelnosti sufixů se slovními základy jsme uvedli, kdy dochází k výjimkám, tj. kdy je deminutivum 1. stupně tvořeno pomocí sufixu sekundárního. Zároveň některá deminutiva utvořená primárním sufixem svůj deminutivní význam ztratila – stala se deminutivy formálními (viz dále). Vlastní deminutivum 1. stupně je tedy i zde tvořeno od slovního základu sekundárním sufixem (např. *hlávka* – *hlavička*), deminuce je pocíťována jako stupňovaná (podobně jako u deminutiv odvozených od základů se slovním zakončením homonymním s deminutivním sufixem, např. *malíček*, *rohlíček*).

Změnu funkčnosti sufixů související s deminucí pozorujeme u jmen mláďat.<sup>67</sup> U jmen zakončených *-e/-ě*, která navzdory primárnímu významu tohoto sufixu označují bytosti dospělé, tj. nenesou rys mladosti/nedospělosti, se deminutivním sufixem *-átka* netvoří deminutivum, ale označení mláďete (*prasátko*, *morčátko*, *zvířátko*).<sup>68</sup> Naopak, pokud

<sup>66</sup> Rusínová se zde odvolává na články Němcovy (*Nepohodlnost jako zdroj expresivity*, 1971; *Slovotvorný význam a expresivita*, 1972) a na své (*Významy deminutiv v komunikaci*, 1997, *Die Diminutiva und ihre pragmatischen depreciativen Bedeutungen*, 1999), s nimiž nepracujeme.

<sup>67</sup> Ne od všech jmen živých bytostí se pocíťuje potřeba tvořit pojmenování mláďat. Není tomu tak v případě odborných, přírodovědných názvů zvířat, ani u většiny pojmenování hmyzu, popř. méně obvyklých, běžnému mluvčímu neznámých živočišných druhů.

<sup>68</sup> Popisnému pojmenování *prasátko* silně konkuruje značkové pojmenování *sele*.

základové pojmenování, z něhož je jméno mláděte odvozeno, již samo označuje jedince nedospělé (*vnuk, kluk, dívka*), plní sufix *-e/-ě* zároveň funkci deminutivní (*vnouče, klouče, děvče*). Jménu mláděte může někdy konkurovat deminutivum utvořené od tohoto jména (*káče – káčátko, opiče – opičátko, tygře – tygrátko*), někdy zároveň s deminutivem odvozeným ze společného základu (*žirafě – žirafka – žirafátko, osle – oslík/oslíček – oslátko*).

Nejběžnější je konkurence mezi deminutivem a jménem mláděte odvozenými od jednoho základu (*králíče – králíček, zajiče – zajiček, dráče – dráček, klokáně – klokánek, klouče – klučík/klouček*), a to z důvodu, který jsme již nastínili v úvodu kapitoly o lexikálním významu deminutiv. Umožňuje ji sémantická blízkost obou kategorií.<sup>69</sup> Deminutivní význam je sice obecnější než význam jmen mlád'at, zpřesňuje se však významem základových slov, čímž vznikají skupiny deminutiv s určitým převládajícím typem významu (například deriváty od konkrét mají zejména význam kvantitativní, od abstrakt naopak kvalitativní apod.). Od jmen zvířat a nedospělých lidských bytostí tak vznikají pojmenování sémanticky blízká jménům mlád'at.<sup>70</sup>

#### 2.1.2.2. Lexikalizace deminutiv

Zvláštní oblastí pojmenování jsou jména, která byla vytvořena deminucí, avšak zdrobňující (kvantitativní ani kvalitativní) význam nemají. Nepovažujeme je za vlastní deminutiva, avšak je třeba je zmínit kvůli úzké formální (příp. i významové) spjatosti s kategorií deminutiv, a také proto, že jsou s jedinou výjimkou (ČM) zmíněna ve všech příručkách. František Štícha, který jim věnoval studii v *Naší řeči* roku 1978, je nazývá „substantivy deminutivní formy s lexikalizovaným významem.“ Tato jména nespádají do pojmenovací kategorie modifikační spolu s vlastními deminutivy; na rozdíl od nich sama plní funkci pojmenovací (Štícha, 1978, s. 118).<sup>71</sup>

Slova se starými, původně deminutivními sufixy bývají uváděna nejčastěji jako ta, která ztratila význam deminutivní. Nahradila slovo základové (*slunce, srdce, otec*), nebo tvoří variantu slova základového (*konev – konvice, zvon – zvonec*), často nabyla příznak

<sup>69</sup> Pavel Eisner (1992, s. 78) i Josef Straka (1967, s. 371) hovoří o pojmenováních mlád'at jako o zdrobňelinách.

<sup>70</sup> Většina jmen mlád'at, s výjimkou některých lidských (*děvče, klouče*), není, na rozdíl od deminutiv, rodově specifikována. Ale například v bulharštině, jak poukazuje Bakardžieva (2007, s. 209), deminutiva rodově specifikována nebývají: „V bulharštině je značná část deminutiv středního rodu.“

<sup>71</sup> Kromě Štíchovy přehledové studie jsou formálním deminutivům věnovány úžeji zaměřené články Zdeňky Hladké (1998), Stanislavy Kloferové (2004), Jany Pleskalové (2004).

archaičnosti, knižnosti (*kabátec, stádece*), nebo získala význam specializovaný (*válec* na těsto, *lavice, vzorec, chlapec*), srov. NSZ, MČ 1, SČJ, ČŘJ.

K specializaci došlo i u mnohých deminutiv utvořených běžnými deminutivními sufíxy (*ručička* hodinek, *párek, hlávka* zelí, *mečík, tesařík* apod.). PMČ jejich význam označuje jako specifikační, MČ 1 specifikovaný, ČŘJ druhotný, specializovaný. SČJ hovoří o deminutivech lexikalizovaných. NTS diferencuje nejen deminutiva s kvalitativním významovým rysem (viz výše), ale i oblast deminutiv formálních. Hovoří o slábnutí deminutivního významu (u deminutiv frekventovaných, např. *půlka*), ztrátě a náhradě původního základového slova formou deminutivní (*ježek*), dále o významu specializovaném (*květák* na *mozeček*), posunutém (*večírek, lahůdka*) a přeneseném (*jazyček, kohoutek*). Porovnáme tuto klasifikaci s údaji obsaženými jak v Eisnerově, tak Štíchově studii.

Eisner vyčleňuje čtyři,<sup>72</sup> Štícha pět typů lexikalizace zdobnělin, jejich klasifikace se překrývá jen zčásti.

Za prvé, Eisner uvádí ta pojmenování, jejichž deminutivnost si již vůbec neuvědomujeme. Zdobňující význam se tedy vytratil. Tato skupina se kryje s první skupinou vymezenou NTS, a kromě slov *ježek, slunce, srdce*<sup>73</sup> sem patří i *houska, sýček, spánek* apod.

Jména druhé Eisnerem vymezené skupiny označují jevy stejné jako jejich nedeminutivní základy, které se však již neužívají (nebo se užívají málo a jen v určitém kontextu) – deminutivní formy zaujaly jejich místo a převzaly nedeminutivní význam: *párátka, kukátko, louskáček, umíráček, červánek* apod. K takto vymezené kategorii se blíží příklady uvedené v NTS jako slábnutí deminutivního významu *treta – tretka, půle – půlka*, a také Štíchou vymezený typ „knížka“ (*svíčka, básnička* apod.): „Jde tu v podstatě o varianty (potenciálně) základového substantiva. Lexikalizace tu není záležitostí sémantického posunu nebo významové specializace (...), ale funkčního přehodnocení deminutiva z příznakového modifikačního prostředku v systémovou jednotku české slovní zásoby.“ (1978, s. 121). U těchto slov bývá deminutivní odstín někdy pocíťován.

Významový rozdíl je u jmen třetí skupiny pojmenování. Ta označují jinou skutečnost než jejich slovotvorný základ (*rameno – ramínko, síra – sirka, sýr – syreček, vidle – vidlička* apod.), ve Štíchově studii jsou tato pojmenování označena jako typ „lopatka“.<sup>74</sup> Některá

<sup>72</sup> Eisner označuje formální deminutiva jako „deminutiva neutrální“.

<sup>73</sup> Eisner uvádí důležitý doklad toho, že tyto názvy jsou původně deminutivní, v synchronním jazyce: užíváme sloves *sluníti se, ježiti se, srdnatý* (1992, s. 79).

<sup>74</sup> „Užívá se jich k pojmenování předmětů výrazně menších, než jsou předměty pojmenovávány formou základovou, které jsou jim nějak podobné (tvarem, funkcí atp.). Zároveň však jsou tyto ‚deminutivní předměty‘

z těchto jmen jsou polysémní – vedle významu nedeminutivního, podstatně odlišného od významu slova základového, mají také význam deminutivní k tomuto slovu základovému (tak *ramínkem* můžeme mínit jednak ramínko na šaty, jednak ramínko dítěte). Potom může být pod vlivem této polysémie vnímáno i nedeminutivní pojmenování částečně s deminutivním odstínem.<sup>75</sup>

Do blízkosti této skupiny bychom mohli, domníváme se, vřadit pojmenování s významem posunutým, přeneseným a specializovaným, která vymezuje NTS.<sup>76</sup> Pro lexikalizaci deminutiva založenou na posunu či přenesení významu, tj. buď na metonymii, synekdoše (*bůček, dušičky, chlebíček, večírek*), nebo na metafoře (*bubínek, jazýček, ručička* apod.), vyčleňuje Štícha typ „banánek“ (1978, s. 125).

Eisner (1992, s. 80) jako jediný uvádí ještě jednu skupinu deminutiv, jejichž deminutivní význam se vytratil – tato slova opět označují tutéž skutečnost, jako označovala původní slova základová. Jde o slova přejatá, deminutiva, která se v našem jazyce adaptovala jako slova s významem nedeminutivním (*cibule* z lat. *caepola*, dem. k *caepa*).

Štícha vyznačuje ještě dva zvláštní typy lexikalizace: „slovičko“ a „sýček“. Slova prvního typu (1978, s. 123) jsou charakteristická buď výskytem v jiných kontextech než jejich nedeminutivní základ (svatební *dar* – *dárek* k Vánocům), nebo vázaností na určitý druh lidské činnosti (*slovičko* při výuce cizího jazyka), nebo tím, že jsou do jisté míry konkretizacemi abstraktnějšího základového slova (srov. *písmo* – *písmenko* abecedy, *znamení* – *znaménko/znamínko*). Slova typu „sýček“ (s. 126) jsou pak běžná v systému pojmenování v přírodních vědách (*ledňáček, zebříčka, nosorožík*), jde tedy o termíny (deminutivní formy termínů se však neomezují na oblast přírodních věd, vyskytují se i v jiných vědních oborech).

### 2.1.2.3. *Deminutiva ve frazémech*

Deminutiva nezřídka představují komponenty frazémů a přirovnání. V rámci svého studia deminutivních významů a funkcí deminutiv v komunikaci věnuje pozornost tomuto aspektu Zdenka Rusínová ve dvou studiích (1998a, 1998b), jazykové příručky jej nezmiňují.

Frazémy mívají vedle noetické složky významu také složku pragmatickou. Jejich užití v komunikaci je příznakové (1998a, s. 113). Význam frazému – komplexní jazykové jednotky

---

realitami svého druhu, ať svými inherentními vlastnostmi, nebo pouze proto, že jejich malý rozměr je standardní, funkční nejen ve smyslu kvantitativním, ale i pro částečně odlišnou lidskou praxi.“ (Štícha, 1978, s. 124).

<sup>75</sup> Eisner tento jev ilustruje na příkladu dětské *ručičky* a *ručičky* ve významu hodinové rafičky (1992, s. 79–80).

<sup>76</sup> Další skupinou, kterou jsme zmínili na jiném místě, a kterou NTS vyčleňuje v daném kontextu, jsou jména jednotlivin, přičemž za deminutiva uvádí příklad *prach* – *prášek*. Tento příklad nalezneme i v Eisnerově výčtu deminutivních forem, označujících jiné skutečnosti než formy nedeminutivní (1992, s. 79).

– je samostatný, není součtem významů jeho nefrazeologických složek. Ty bývají coby komponenty frazému desémantizovány (1998a, s. 115). Deminutivní komponenty frazémů si často svou významovou složku, na rozdíl od ostatních komponentů, ponechávají (tj. deminutivní modifikace se podílí na celkovém významu frazému). Nabývají, stejně jako nefrazeologická deminutiva, pragmatických významů intenzifikačních, hodnotících, expresivních aj. Zd. Rusínová uvádí příklady frazémů ustálených, kde je deminutivum nezaměnitelnou součástí (*dělat opičky*; *ohřívat si svou polívčičku*; *zlatý ručičky*), i méně ustálených, v nichž lze z pragmatických důvodů nahradit nedeminutivum deminutivem (*hlava otevřená* – *hlavička otevřená*), deminutivum nedeminutivem (*nežvaň si mašličku* – *nežvaň si mašli*) nebo deminutivum stupňovat (*zdravý jako rybka* – *jako rybička*). Tím je frazém aktualizován. Autorka poukazuje na některé možnosti, které skýtá zapojení deminutiva do frazému, jako je kondenzované vyjádření protikladu pomocí kontrastu deminutiva a nedeminutiva (*z rybičky ryby*, *z chybičky chyby*; *jít radši ke kováři než ke kováříčkovi*), nebo využití formálních rysů při tvorbě rýmu (*to je hlavička jako makovička*). Posledním příkladem se dostáváme k oblasti frazeologických přirovnání, kterým je věnována druhá studie (1998b).

Komponenty přirovnání, na rozdíl od většiny komponentů frazémů, neztrácejí svůj původní význam, ze sémantického hlediska tedy vzhledem k frazeologickým deminutivům nedochází ke změně. (1998b, s. 105). Pragmatický význam přirovnání, v němž je deminutivum pevně ukotveno, tj. nelze jej nahradit nedeminutivem, je opět, stejně jako u frazémů, dán celkovou situací užití přirovnání namísto běžného vyjádření: „To přináší do komunikace prvek standardního modelu situace, ale zároveň s ním prvek subjektivnosti, emocionálního zabarvení, ne vážnosti až humoru, familiárnosti apod. (...): *být tenký jako lupínek*; *být jako skleníková květinka* (choulostivý); *jemný jako pavučinka*; *děvče jako poupátko* (...).“ (1998b, s. 103). V přirovnáních méně ustálených, kde lze užít formy deminutivní i nedeminutivní, může nastat dvojí situace. Buď jsou tyto varianty protikladné či nějak protichůdné: *je jako beránek* (hodný, poslušný) – *je jako beran* (tvrdohlavý); *je jako ovečka* – *je jako ovce* (význam obdobný jako v předchozím příkladu), nebo jsou sémanticky blízké, téměř totožné: „*holka jako cibulka* (kulatá, baculatá) – *holka jako cibule* (zdravá, silná)“; „*dívka jako holubice* – *dívka jako holubička* (tichá, pokorná)“ (1998b, s. 102–103). V posledním případě (blízkosti obou variant), má mluvčí možnost volby, což činí každou z variant příznakovou: „součástí konotací je i pozadí tvořené nezvolenou možností, tedy potenciální existence deminutiva při použití nedeminutiva a vice versa.“ (1998b, s. 105).

Stejně tomu bylo i v případě aktualizace frazémů při užití nedeminutivní formy tam, kde je v úzu běžný frazém formou deminutivní a naopak.

#### 2.1.2.4. Nesubstantivní deminutiva

Stranou naší pozornosti zůstala deminutivní modifikace jiných slovních druhů, než jsou substantiva. Zmíníme ji zde jen okrajově. V jazykových příručkách je tato modifikace zachycena v kapitolách věnujících se slovo tvorbě u daného slovního druhu. Na základě statí Pavla Eisnera (1992, s. 82–83), Zdenky Rusínové (2001, s. 140) a monografie Jaroslava Zima (1961, s. 15) můžeme konstatovat, že v češtině lze tvořit deminutiva také od adjektiv, adverbii a sloves, od několika číslovek a zájmen. Deminuce je běžná u adjektiv a adverbii, v hodnocení významové modifikace se ale prameny rozcházejí. Podle Rusínové (1996, s. 94) a Eisnera je její význam intenzifikační, stupňovací („*běloučký* je nadmíru bílý, *blizoučký* je nadmíru blízký, *droboulinký* je nadmíru drobný“, viz Eisner 1992, s. 83), kdežto Zima vedle kvantitativní modifikace pocituje též modifikaci kvalitativní („*malinký* – skutečné zdrobnění, tedy jev kvantitativní, i jiná kvalita, milý, pěkný“, viz Zima 1961, s. 15), ta je však, alespoň v uvedeném případě, dána významem základového slova. Běžně nedochází k deminuci adjektivních/adverbiálních základů s kvantitativním významem opačným, např. *velký*, *velice*. Pouze kvalitativní změna je jednotně konstatována u modifikace slovesné, nejčastěji užívané v komunikaci s dětmi a o dětech:<sup>77</sup> *zamíchánkovat polívčičku* (Eisner); *haját*, *hajánkovat*, *hajínkat*, *hajulínkat* (Zima). Číslovky se zdrobňují pouze v substantivní podobě, uvádí Rusínová (2001, s. 140): *dvojčička*, *trojčička*, *stovečka*, *tisícovečka*, *milínek*. Ze zájmen uvádí tvary *všecičko/všecinečko* (totéž slovo chápe Zima jako deminutivní číslovku, Eisner jako adverbium) a *každíčký*. Zima uvádí dále tvary *všecinko*, *všecilinko*, *každínek*, a spolu s Eisnerem (1992, s. 85) a s odkazem na monografii Františka Bartoše<sup>78</sup> též nářeční *cosičko*, *cosinko*, *cosinečko*, *cosinenko*, *cokolvíčko*, *kdokolvíček*, *cokolvíček*. Rusínová k uvedeným slovním druhům doplňuje z dnešního pohledu důležitý odvozovací základ – částice: „interjekce/částice se deminuuji, pokud to dovoluje jejich substantivní původ (*spánbíčkem*, *nazdárek*), případy částic jako *čauičky*, *ahojky* jsou spíše okazionální s významem „ne vážně“.“

<sup>77</sup> V komunikaci s dětmi a o dětech však může, dle našeho názoru, mít na volbu deminutiva kromě „milosti“ označovaných bytostí a předmětů s nimi souvisejících vliv také „malost“, „drobnost“ jim vlastní.

<sup>78</sup> Bartoš, F.: *Dialektologie moravská I*, 1886.

Lze konstatovat, že tvoření deminutiv od jiných slovních druhů než od substantiv, příp. adjektiv a adverbii, je méně produktivní, a lze se domnívat, že je i méně frekventované, a zároveň, že u těchto odvozenin je deminuce úzce spjata s modifikací kvalitativní (expresivní příznak buď zcela převládá, nebo provází příznak kvantitativní), srov. Rusínová (2001, s. 140).

### 2.1.3. Jazykové oblasti užívání deminutiv

Deminutiva utvořená přidáním kvantitativního příznaku k základům obsahujícím pouze noetickou složku významu se mohou uplatňovat ve všech jazykových oblastech s výjimkou odborného funkčního stylu (kde nalezneme často deminutiva formální), protože termíny, jak již bylo zmíněno, deminuci nepřipouštějí. Toto omezení, vedle dalších jazykových oblastí, kde převládají informativní komunikační cíle (administrativní styl, některé publicistické žánry), zmiňuje *Současná stylistika* (2008, s. 162).<sup>79</sup>

Deminutiva obsahující pragmatickou složku významu, tedy slova expresivní buď již na základě významu výchozího pojmenování, nebo přidáním rysu kvalitativního, se hojně uplatňují, jako všechna expresiva, ve spontánních mluvených projevech, tedy v hovorovém i nespisovném jazyce, v argotu a slangu (Zima, 1961, s. 21). NTS uvádí příklady z číšnícké profese (*pívečko, polívčička*), *Současná stylistika* (s. 161–162) z administrativy a dalších profesních oblastí. Táž příručka doplňuje oblast širokého uplatnění deminutiv o projevy s funkcí persvazivní (např. reklama). Podle Eisnerovy (1992, s. 83) i Štíchovy (1978, s. 117) studie jsou nářečí velmi bohatá na zdobněliny, zejm. lidové písně a říkanky, kde nalézáme i zcela neobvyklé deminutivní podoby (*višinka, střešenečka, páteček* apod.), rovněž od základů, nejen substantivních, od kterých je zdobňování zcela nezvyklé (*krvútečka, najedeníčko, cosinko, nechtůcky* ad.), viz Eisner (1992, s. 85).<sup>80</sup>

Deminutiva s pragmatickým významem se tedy prosazují nejvíce tam, kde je jazykový vývoj nejdynamičtější (hlavně z důvodů komunikačních, sociálních), kde se uplatňuje potřeba jazykové aktualizace z důvodu upoutání pozornosti či vyjádření subjektivního postoje k pojmenovávané skutečnosti.

---

<sup>79</sup> Shrnutí způsobů, jak je slovtvorná kategorie deminutiv zachycena v českých jazykových pracích o stylistice, se věnuje článek Michala Křístka (2004, s. 123–128). Soustavnou pozornost pragmatickým aspektům užívání deminutiv věnuje zejména Zdenka Rusínová.

<sup>80</sup> Deminutivům ve východomoravských nářečích je věnována studie Zuzany Hlubinkové (2001, s. 192–196).



Do této oblasti spadá i pro deminutiva zřejmě nejvlastnější pole jazykových projevů, které reflektují z pojednáváních příruček NTS a NSZ – komunikace s dětmi a o dětech,<sup>81</sup> která má mimo to i jiná jazyková specifika, například častou transpozici čísla (náhradu singuláru plurálem) ve výpovědích rodičů o svých dětech, slovesnou modifikaci (*hajinkat, spinkat, ťapkat*), užívanou nejčastěji ve významu mazlivém. Množství pohádek pro nejmenší děti užívá deminuce k vytvoření jmen hlavních *postaviček* (*Broučci, Krteček, Rákosníček, Štaflík a Špagetka, Bob a Bobek, Křemílek a Vochomůrka, Maková panenka, strašidýlko Emílek*), nebo hypokoristických podob vlastních jmen (víla *Amálka*), nebo vytváří nová pojmenování (*Budulínek, Hurvínek, původně Spejblík*) apod.<sup>82</sup>

Frekventované je užívání deminuce vyjadřující kladný subjektivní vztah při pojmenovávání osob v příbuzenském či partnerském vztahu<sup>83</sup> a při tvoření hypokoristických podob vlastních jmen. Pro celou tuto oblast pojmenování (někdy se označuje jako „řeč domácká“) je charakteristická značná variabilita tvoření. Rusínová (2001, s. 142) zaznamenává i rodové odchylky: „Za účelem expresivního zesílení některých významů hodnotících (pozitivního nebo negativního, bagatelizace či ironizace) může být někdy změněn rod, například *mamoušek, baboušek, tetátka, učitelátko* (častější jsou v obdobné roli jen 'mláděcí' neutra *kantůrče, doktůrče*, která mají za cíl vedle rysu nedospělosti navodit další konotace kladné i záporné). Běžněji se mění rod u zdrobnělých křestních jmen ženských: *Maroušek, Anoušek, Hanousek*.“

Nezanedbatelné je užívání deminutiv nejen ve vztahu k milým bytostem a v hovoru o nich, a to i na obecnější rovině (*osůbka, bytůstka, tvoreček, človíček, lidičky, zvířátko* apod.), ale také ve vztahu k libým předmětům, zejm. z oblasti gastronomie: zde nalézáme jednak hojná deminutiva lexikalizovaná (*bůček, stehýnko, prsíčko, kůzička* aj.), jednak aktuálně tvořená, na něž upozornil např. Eisner (1992, s. 78): *kafíčko, pívíčko, bifteček, knedlíčky*, obecněji i *pošušňáníčko, dobrůtka* apod.

Vedle hovorového jazyka je neméně důležitou oblastí, kde se deminutiva uplatňují, umělecký styl (Zima, 1961, s. 9, *Současná stylistika*, s. 162 ad.). Zde je tento jev podřízen nikoli primárně komunikačním cílům, ale dominantní funkci estetické, která podporuje tvorbu

---

<sup>81</sup> „Je známo, že i v češtině v mluvě orientované na dítě jako adresáta, ba i jako předmět promluvy, se zdrobňuje v největším rozsahu, jaký jazyk připouští.“ (Rusínová, 2001, s. 139).

<sup>82</sup> Televizní pořad, ve kterém jsou tyto pohádkové příběhy promítány, má též deminutivní formu: *Večerníček*.

<sup>83</sup> Hojnost užívání deminutiv v partnerské komunikaci potvrzuje Milan Hrdlička v článku publikovaném v *Češtináři* (1995-96, s. 9–14), kde shrnuje výsledky svého výzkumu založeného na nepříliš rozsáhlé anketě.

jazykových aktualizací za účelem ozvláštnění. Mnohdy proto vznikají výrazy jedinečné, utvořené ad hoc.

### **2.1.3.1. Pragmatické aspekty užívání deminutiv**

Volba deminutiva často podléhá komunikačnímu záměru. Nemusí jít vždy o vyjádření subjektivního vztahu k pojmenovávané skutečnosti, o nástroj přesvědčovací, či o jazykovou aktualizaci, jak bylo naznačeno výše. Volba těchto slovotvorných prostředků bývá podřízena i cílům takových mluvních aktů, jako jsou žádost, prosba, pochvala, výtky a omluva: „Deminutiva plní jisté sémanticky i pragmaticky aktivní role, které jsou rozpoznatelné v textech mluvených i psaných. Tyto role obvykle vyplynou z kontrastu použití a nepoužití deminutiva v téže výpovědi.“ (Rusínová, 1995, s. 188, 191; srov. též Rusínová, 2001, s. 139). Předpoklad kooperačního principu potřebného pro úspěšnou mezilidskou komunikaci vyslovil H. P. Grice (1975) a G. N. Leech (1983) jej doplnil o „ryze pragmatický fenomén“, tzv. zdvořilostní strategie, minimalizační a maximalizační (Nekula, 2004, s. 110).<sup>84</sup> Deminuace je zcela běžná strategie minimalizační, např. v případě výzvy snižuje nároky na adresáta (*Počkej minutku/minutečku, prosím*), v případě omluvy rovněž (*Promiň, chvilíčku se zdržím*) apod. Nekula zmiňuje vedle minimalizační strategie také užití deminutiv k překonání sociální distance, k tzv. zdůvěrnění. Uvádí příklady vesměs z komunikačních situací založených na obchodních/slужебných vztazích mezi lidmi (např. číšník podávající *polívčičku, pivečko*, vracející *korunky* apod.).

## **2.2. Kvantitativní charakteristika kategorie deminutiv**

První část naší práce jsme otevřeli nástinem zaměření Doleželovy studie o deminutivech obsažené v TSČ 2. Použili jsme východisko této studie – kvalitativní popis soustavy deminutiv – jako osnovu pro srovnání způsobů, jakými jsou deminutiva pojednávána v jazykových příručkách, a přijali jsme rovněž terminologii použitou v této studii. Nyní se zaměříme na vlastní předmět Doleželova výzkumu, kvantitativní rozbor dané soustavy.

Doleželův výzkum je založen na excerpci PSJČ a 1. dílu SSJČ. Odtud získaný materiál slouží k zjištění proporcí dané soustavy na dvou úrovních: makro- a mikrostruktury. Tyto proporce jsou zprostředkovány číselnými údaji, od nichž odhlédneme, stejně jako od statistických údajů z nich vyvozených, za prvé proto, že předpokládáme jistou

---

<sup>84</sup> „Minimalizuj nároky na druhého a maximalizuj nároky na sebe, minimalizuj kritiku druhého a maximalizuj jeho ocenění, minimalizuj ocenění sebe sama a maximalizuj sebekritiku apod.“ (Nekula, 2004, s. 111).

proměnlivost deminutivní soustavy v čase v souladu s dynamikou jazyka, za druhé proto, že již v době vzniku studie, následující nedlouho po uspořádání slovníkového materiálu,<sup>85</sup> o nějž se opírá, byl zřejmě aktuální stav proměnný. Zaznamenávání jazykových jevů ve slovníku podléhá určitým kritériím, a stejně tak i Doleželova studie – zúžila výběr slovníků o jevy okrajové (dialektismy, nespisovné výrazy, archaismy a složeniny, které mají alespoň jednu z komponent deminutivní, avšak jako celek nemají nedeminutivní základ) a o formální deminutiva, což je po stránce sémantické ne-li mimoběžná, tak alespoň periferní oblast dané soustavy. Doležel tyto okrajové jevy vypustil proto, aby nezvyšovaly nepřesnosti statistických výsledků. Vystihl tak základní proporční vlastnosti dané soustavy, které, předpokládáme, nejsou proměnlivé natolik, aby dnes nebyly platné.

Výzkum je strukturován do tří oddílů – každý z nich zpracovává jednu deminutivní podmnožinu určenou rodem. Do souboru deminutiv jsou zahrnuta slova odvozená sufixy primárními (*-ek, -ík; -ka; -ko, -átko*),<sup>86</sup> sekundárními (*-eček, -íček, -ánek, -ének, -ínek; -ečka, -ička, -(e/ě)nka, -inka, -unka, -uška/-ouška; -(e)čko, -ičko, -átečko, -enko, -inko*) a u feminin také terciárními (*-čička, -čenka/-činka, -enečka/-inečka, -ulenka/-ulinka*). Třída maskulin má nejvyšší počet základových slov i deminutiv, třída neuter nejnižší. Maskulina odvozená primárním sufixem jsou asi čtyřikrát početnější než maskulina odvozená sufixem sekundárním. U feminin je poměr mezi deminutivy odvozenými primárním a sekundárním sufixem 3:2,<sup>87</sup> u neuter je dokonce soubor sekundárních deminutiv větší než primárních. Tato disproporce mezi soustavami je dána jevem, který jsme již několikrát zmínili: některými sekundárními sufixy se odvozují deminutiva 1. stupně. U maskulin není asymetrie mezi formou a funkcí sufixu tak běžným jevem jako u feminin a neuter.<sup>88</sup>

<sup>85</sup> PSJČ vydáván v letech 1935–1957; SSJČ poprvé vydáván v letech 1960–1971. Doleželova stať byla publikována r. 1967.

<sup>86</sup> Vedle těchto sufixů jsou zohledněny i staré sufixy *-ec, -ice a -ce*, Doležel však poznamenává, že jejich vynechání by lépe odpovídalo aktuálnímu stavu v jazyce. To potvrzují i výsledky jeho výzkumu: výskyt deminutiv odvozených těmito sufixy je jednak velmi nízký, jednak je vázaný na tzv. dublety tvořené jiným deminutivním sufixem téže funkční platnosti. Z těchto důvodů dané sufixy ve shrnutí závěrů Doleželova výzkumu neuvádíme.

<sup>87</sup> Počet deminutiv ženského rodu odvozených sufixem terciárním, zaznamenaný ve studii, je minimální a pro naše potřeby zanedbatelný. Sám Doležel konstatuje: „Údaje o deminutivech třetího stupně je však potřeba považovat za velmi přibližné, nejen vzhledem k jejich nízké pravděpodobnosti, ale i proto, že jde většinou o tvoření ad hoc, které může být ze slohových důvodů kdykoli realizováno.“ (TSC 2, s. 513).

<sup>88</sup> Doležel udává procentuální zastoupení sekundárních deminutiv ve funkci deminutiva 1. stupně vzhledem k ostatním sekundárním deminutivům u každé ze soustav: maskulin 16,17%, feminin 46,8% neuter 74,3%.

Mezi primárními sufixy mužského rodu, *-ek* a *-ík*, je značný nepoměr (Doležel udává zhruba 6,8:1),<sup>89</sup> pozoruhodný vzhledem k rovnovážnému zastoupení sekundárních sufixů *-eček* a *-íček*. Ostatní sekundární sufixy maskulin jsou velmi řídké, jedině sufix *-ínek* je mírně produktivní, proto o něm Doležel mluví jako o osamostatněném slovotvorném typu.<sup>90</sup>

Na úrovni mikrostruktury zjišťuje Doležel četnost kombinačních valencí odvozenin k témuž základu. Pokud jde o maskulina, zjišťuje, že nejběžnější je jednovalenční odvozování sufixem *-ek* (vzniká tedy „minimální“, jednočlenná množina). Za časté lze považovat i mikrostruktury dvoučlenné, obsahující deminutiva odvozená buď primárním sufixem *-ek* a sekundárním *-eček* (*domek*, *domeček*), nebo primárním *-ík* a sekundárním *-íček* (*pokojík*, *pokojíček*). Spolu s jednočlennou mikrostrukturou deminutiv odvozených sufixem *-ík* (*tančík*) představují tyto případy více než 80% všech realizovaných kombinací.

Z asymetrického vztahu poměrů mezi sufixy *-ek* a *-ík* na straně jedné, *-eček* a *-íček* na straně druhé Doležel vyvodil, že „sekundární zdvojnásobky jsou relativně daleko častěji tvořeny k primárnímu deminutivu na *-ík* než k deminutivu na *-ek*.“ (TŠČ 2, s. 499). Také v závěru výzkumu mikrostruktur maskulin konstatoval „funkční převahu sufixu *-íček* při tvoření deminutiv 2. stupně“ (TŠČ 2, s. 508). Tyto závěry je však třeba doplnit o zjištění vyplývající z tabulky kombinačních valencí (TŠČ 2, s. 504–506), že více než jedna třetina deminutiv utvořených sufixem *-íček* nenáleží k základu, ke kterému by zároveň existovalo deminutivum odvozené sufixem *-ík*. Tvoří buď deminutivum 1. stupně, někdy vedle dublety utvořené sufixem *-eček* (*zájmeček*, *zájmíček*), nebo deminutivum 2. stupně, kdy 1. stupeň je utvořen sufixem *-ek* (*kousek*, *kousíček*). Relativně častější výskyt sufixu *-íček* je tedy do určité míry dán také funkčně-formální asymetrií.

Makrostruktura deminutiv ženského rodu se kromě poměrně produktivního tvoření sekundárními (popř. terciárními) sufixy a kromě značné rozrůzněnosti těchto sufixů vyznačuje zhruba pětinasobnou převahou sufixu *-ička* oproti *-ečka*.<sup>91</sup> Mezi ostatními sekundárními sufixy jsou relativně produktivní *-(e/ě)nka* a *-inka*, mezi terciárními sufixy je nejčastější *-čička*. Další výše uvedené sufixy jsou řídké.

Výzkum mikrostruktury feminin ukázal, že nejčastější kombinační valence jsou jednovalenční, na prvním místě se sufixem *-ka* (*laňka*), na druhém pak se sufixem *-ička*

<sup>89</sup> Dominantní postavení sufixu *-ek* reflektují tyto příručky: NTS (s. 84), NSZ (s. 130–131), MČ 1 (s. 301) a ČŘJ (s. 112–113).

<sup>90</sup> Tato teze je v souladu s jazykovými příručkami, jež srovnávají – všechny sufix *-ínek*, na rozdíl od *-ánek* a *-ének*, *-oušek*, uvádějí.

<sup>91</sup> Převahu sekundárního sufixu *-ička* nad *-ečka* zaznamenává MČ 1 (s. 302).

(*mušlička*). Velmi časté jsou i kombinace sufixů *-ka* a *-ička* (*patka*, *patička*), o něco méně časté je *-ka* a *-ečka* (*srnka*, *srnečka*). Tyto čtyři valenční kombinace představují opět většinu všech realizovaných kombinací. Je patrné, že sekundárním sufixem *-ička* se velmi často odvozují deminutiva 1. stupně, tam, kde nejsou odvozena primárním sufixem *-ka*.

Makrostruktura neuter je kromě převahy sekundárních sufixů nad primárními význačná i v dalších ohledech: primární sufixy *-ko* a *-átka* jsou rovnovážně zastoupeny. Dominantní sekundární sufix *-(e)čko* je přibližně stejně častý jako oba primární dohromady. Sufix *-íčko* je také relativně častý, *-átečko* oproti tomu řídký.

Nejběžnější kombinace deminutiv k témuž základu jsou pouze jednovalenční: na prvním místě jsou deminutiva se sekundárním sufixem *-ečko* (*kolečko*), nižší počet mikrostruktur představují deminutiva s primárním sufixem *-átka* (*koťátka*), dále také jen s *-ko* (*sítka*) a na čtvrtém místě pouze s *-íčko* (*autíčko*). Tyto valenční „kombinace“ představují opět více než 80% všech uskutečněných kombinací. Jednočlennost těchto mikrostruktur odráží skutečnost, že deminutiva středního rodu tvořená sekundárním sufixem běžně plní funkci deminutiv 1. stupně: jde o přibližně 85% výskytů sufixu *-(e)čko* a 50% výskytů *-íčko*.

Jeden z nejdůležitějších závěrů Doleželova výzkumu byl tedy již nastíněn: čím vyšší je potřeba tvořit deminutiva 1. stupně pomocí sekundárního sufixu (nejčastěji z výslovnostních důvodů), tím početnější je skupina deminutiv daným sekundárním sufixem odvozených. Z výzkumu mikrostruktur také vyplynulo, že nejběžnější jsou valenční kombinace o nízkém počtu členů (nejčastěji 1–2, zřídka 3). Největší množství odvozených deminutiv vůbec sdružují feminina *chvíle* (viz výše) a *máma*,<sup>92</sup> z maskulin uvádí Doležel *prst* a z neuter *slovo*, v obou případech však bere v potaz odvozeniny sufixem na bázi *-C-* (*prstec*, *slovce*).<sup>93</sup> Takovéto mnohovalenční kombinace jsou řídké. Dále Doležel uvádí u sekundárních (příp. terciárních) sufixů, jejichž početní zastoupení je malé, že jde sice o relativně okrajové typy, jsou však potenciálně produktivní, a to zejména pro potřeby jazykové aktualizace (které nazývá „slohovými důvody“).

Přehlednutím výsledků Doleželova výzkumu jsme dospěli k několika styčným bodům s předchozím, kvalitativním popisem deminutivní soustavy. Za prvé kvantitativní vlastnosti této soustavy odrážejí častou asymetrii mezi formou a funkcí sekundárních sufixů u feminin

<sup>92</sup> Doležel uvádí následující deminutiva od základu *máma*: *mamka*, *mamička*, *maměnka*, *maminka*, *mamuška*, *maměnečka*, *mamínečka* (s. 116).

<sup>93</sup> *Prst*: *prstek*, *prstík*, *prstec*, *prsteček*, *prstíček*, *prstínek* (s. 504); *slovo*: *slůvko*, *slovce*, *slovíčko*, *slovečko*, *slovénko* (s. 522). Většina z těchto deminutiv se dnes nevyskytuje (*prstec*, *prsteček*; *slovce*, *slovečko*, *slovénko*).

a neuter. V kapitole o spojitelnosti sufixů a slovních základů bylo za pomoci diachronního pohledu HMČ osvětleno, že u feminin se tvoří deminutiva 1. stupně sekundárním sufixem *-ička* od slovních základů zakončených na K+K. U maskulin nutnost použití sekundárního sufixu zdaleka tak často nevyvstává, protože tam, kde by připojením hlavního primárního sufixu *-ek* vznikaly při flexi výslovnostní komplikace (tj. rovněž u základů na K+K), lze použít druhý primární sufix *-ík* či vkladnou samohlásku. Neutra mají sice dva primární sufixy, *-átko* je však vyhrazeno pro základy zakončené na *-e/-ě*, a proto je zde rovněž z výslovnostních důvodů potřeba nahrazování sufixu *-ko* sekundárními *-(e)čko*, *-ičko*, přičemž druhý z těchto sufixů se navíc uplatňuje u slovních základů vzoru „moře“ a „stavení“. Za druhé se Doleželovy výsledky shodují s příručkami také ohledně méně obvyklých sufixů sekundárních a terciárních v tvrzení, že jsou tyto sufixy potenciálně použitelné pro účely jazykové aktualizace, která bývá žádoucí zejména z pragmatických, nikoli noetických důvodů – tyto sufixy se uplatňují především k vyjádření kvalitativního (hodnotícího, emocionálního) významu.

Tím, že výsledky kvantitativního výzkumu zpětně potvrzují a doplňují uvedené charakteristiky kvalitativní, je zároveň naplněna Doleželova premisa o potřebě obou typů analýzy pro popis celé deminutivní soustavy.

### 2.3. Závěr první části

Porovnáním a vzájemným doplněním údajů, které uvádějí jednotlivé jazykové příručky o deminutivech, jsme získali úplnější popis dané kategorie. Ten jsme za účelem zpřesnění jednotlivých aspektů rozšířili o informace uvedené ve statích na dané aspekty zaměřených. Pomocí HMČ jsme jednak získali představu o vzniku některých sekundárních sufixů, především ale o připojitelnosti jednotlivých sufixů k slovním základům. Dokulilova studie přinesla vysvětlení některých hláskových změn a rozšíření jejich výčtu. V rámci pojednání o lexikální sémantice deminutiv jsme se opírali jednak o základní údaje uvedené v České lexikologii, jednak o Zimovu monografii o expresivitě slova, a rovněž o některé dílčí studie (Rusínová, Straka). Pragmatické významy deminutiv jsme doplnili na základě studií Rusínové a Nekuly. Studie Františka Štíchy a stať Pavla Eisnera pomohly strukturovat kapitolu o formálních deminutivech.

Mimo to však také můžeme porovnat přístup jednotlivých jazykových příruček. NSZ, ČM a MČ 1 se omezují na základní, všemi příručkami sdílené informace. Podobně ESČ ze samozřejmých důvodů – deminutiva jsou zde zpracována na malém prostoru jednoho

slovníkového hesla. SČJ k základním údajům přidává pohled na deminutiva jako na jazykové specifikum ve srovnání s některými dalšími jazyky. ČŘJ se zaměřuje více na příklady nežli na výklad. PMČ navíc uvádí údaje o spojitelnosti sufixů se slovními základy. NTS zachycuje dle našeho názoru nejširší škálu jak formálních, tak sémantických aspektů kategorie deminutiv, a zároveň poskytuje největší množství příkladů.

Přístup MSČ, kterou jsme v našem srovnání zatím nezmínili, se vymyká. Uvádí výčet sufixů, ke každému po jednom příkladu, a výklad je omezen na vystižení procesu lexikalizace deminutiv (viz s. 107). Především však deminutiva s původním, zdrobňujícím významem přearazuje do onomaziologické kategorie mutační (stejně jako jména přechýlená, jména mlád'at, jména hromadná a pojmenování jednotlivin). Činí tak na základě přesvědčení, že tato pojmenování označují jiné skutečnosti než základy, z nichž byla odvozena.<sup>94</sup> Pouze je-li přidán významový rys jiný než noetický, zařazuje MSČ deminutivum do kategorie modifikační. Zda jde o noetický, či pragmatický významový rys, a tedy o člen kategorie mutační, či modifikační, lze určit podle MSČ z kontextu.<sup>95</sup> Podle našeho názoru pojetí MSČ odhlíží od tradiční definice významu (*genus proximum* a *differencia specifica*).<sup>96</sup> Nebere v úvahu různé úrovně abstrakce – např. to, že konferenční stolek je pořád stůl (stejně jako hádě je stále had), jen určitým způsobem specifický. Pojmenování náležící do kategorie modifikační jsou, jak jsme zmínili již na začátku této části práce, vzhledem ke svým základům pouze v nějakém ohledu specifikována, konkretizována. Domníváme se, ačkoli to jinde není explicitně uvedeno, že v souladu s pojetím ostatních příruček bychom souhlasili s přístupem MSČ, jen pokud jde o deminutiva formální.

---

<sup>94</sup> Toto přesvědčení vysvětluje na příkladu vztahu mezi pojmenováními *stůl* – *stolek*: „Slovo *stůl* máme rezervováno pro předměty jisté kategorie a určité velikosti (*jídelní stůl*, *pracovní stůl*), slovo *stolek* pro velikost jinou (*konferenční stolek*, *dětský stolek*, *stolek pro panenky*). Kdybychom slovem *stolek* označili *jídelní stůl*, považovali bychom toto vyjádření za překvapivé a nepatřičné.“ (s. 96). Uvedení tohoto příkladu podle našeho názoru demonstruje zvláštní pojetí významu a pojmenovacích kategorií. Aby byl v souladu s tradičním pojetím, muselo by být převráceno pořadí slov *stolek* – *jídelní stůl*, a jídelní stůl zbaven označení specifické funkce. Potom by ovšem nebylo lze tvrdit, že pojmenováním *stůl* nemůžeme označit *stolek*, viz další výklad.

<sup>95</sup> Podmíněnost významu kontextem je ilustrována na příkladu: „Když se policista, který vidí na ulici samotné dítě, zeptá: *Či je to chlapeček?*, jde o deminutivum v pojmenovacím užití. Když ovšem šedesátiletá matka řekne o svém čtyřicetiletém synovi: *To je můj chlapeček*, jde o deminutivum v pragmatickém užití.“ (s. 96).

<sup>96</sup> V *České lexikologii* (1985, s. 66) je význam definován pomocí sémů – metajazykových významových prvků, které tvoří mikrostrukturu sémému, tj. lexikálního významu. Hovoří se o sémích generických a diferenčních, specifikacích, „z nichž jeden (...) každé slovo významově individualizuje“.

### 3. Deminutiva v úzu

Užívání deminutiv v současném jazyce jsme měli možnost ověřit na dvou typech zdrojů. Prvním byly lexikální databáze: databáze poskytnuté Českým národním korpusem (dále jen ČNK),<sup>97</sup> přičemž jsme pracovali především s korpusy SYN2005 a SYN2010, a databáze Praled, poskytnutá Oddělením současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR. Druhým zdrojem materiálu pro nás byl virtuální prostor internetu, zejména určitý typ blogů, diskuzní fóra, ankety a články. Na blogy vytvářené mladými lidmi, na nichž probíhá komunikace ve specifickém jazykovém kódu kolísajícím mezi mluveností a psaností, upozornila coby na zdroj nových deminutivních forem bakalářská práce Elišky Černé (2010, s. 19–23). Právě díky pronikání rysů mluveného jazyka do psané podoby přináší internet nové poznatky o současném užívání deminutiv.

#### 3.1. Lexikální databáze Praled a SYN2005, SYN2010

Korpus je „soubor počítačově uložených textů, který primárně slouží k jazykovému výzkumu“ (<http://ucnk.ff.cuni.cz>). Korpusový materiál shromážděný v databázích SYN2005 a SYN2010 (rok zveřejnění odpovídá roku uvedenému v názvu), ke kterým jsme přihlíželi, je založen na excerpci dostupných, žánrově vyvážených (beletrie – odborná literatura – publicistika) psaných textů, které vznikly přibližně v průběhu pěti let předcházejících zveřejnění dané verze korpusu (v případě beletrie a odborných textů i dříve).<sup>98</sup>

Databáze Praled je součástí projektu Lexikon 21. Shromažďuje a zpracovává lingvistické údaje z různých zdrojů, např. slovníků i korpusu. Měli jsme k dispozici částečně zpracovaný soupis deminutiv shromážděných v této databázi, excerpovaných především ze SSJČ, *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce* (FSČ), částečně z korpusových databází. U většiny deminutiv je v soupisu uvedeno základové slovo, u některých též zapojení do frazémů.

Z těchto údajů vyplývá, že na základě korpusu a databáze Praled jsme získali jazykový materiál, který je téměř aktuální, zároveň ale psaný. Tím je ovlivněn výsledek našeho

---

<sup>97</sup> „Český národní korpus je akademický projekt zaměřený na budování rozsáhlého počítačového korpusu především psané češtiny. Pracuje na něm Ústav Českého národního korpusu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.“ (<http://ucnk.ff.cuni.cz>).

<sup>98</sup> ČNK poskytuje též databáze mluveného jazyka (ORAL2006, ORAL2008, SCHOLA2010, PMK, BMK), ty však nejsou lematizované a morfologicky označované, což znesnadňuje vyhledávání.



výzkumu tohoto materiálu: lze konstatovat, že jsme nenalezli nové deminutivní slovotvorné typy.

Sufixy, které byly v příručkách označovány jako řídké, okrajové, se zde vyskytují v malé míře, jako např.:

- slovotvorné zakončení *-oušek*, které je považováno za osamostatněný sufix vzniklý sloučením augmentativního sufixu *-ouš* a deminutivního *-ek*, se vyskytuje běžně vedle variant nedeminutivních, přičemž mnohdy není zřejmé, zda bylo odvozeno deminutivum od augmentativa či naopak (tj. došlo k odstranění koncového sufixu): *cukrouš – cukroušek*, *dědouš – dědoušek*, *fanouš – fanoušek*, *bělouš – běloušek*, *zlatouš – zlatoušek* a *starouš – staroušek*, a dále ve slově *svaťoušek/svatoušek*, k němuž augmentativní forma doložena není. Adjektivní povaha původního základu patrná v tomto případě i ve slovech *zlatoušek*, *běloušek*, *staroušek* motivuje, domníváme se, tvorbu substantiv v deminutivním tvaru s tímto sufixem od dalších adjektivních základů: *lenoušek* (SYN2005; obsaženo i v PSJČ jako samostatné heslové slovo; pravděpodobně je však odvozeno od základu *lenoch*), *miloušek*, *slad'oušek*, *štíhloušek* a *chytroušek* (SYN2010),<sup>99</sup> *hnědoušek* (Praled). Stejně jako tato slova jsou v beletrii doloženy i jiné okazionalizmy: např. SYN2005 zaznamenává *ňuňoušek*, *obludoušek*, *fanatoušek*, *chlorexoušek* a *taťoušek*. V databázi Praled jsou zachyceny další podoby: *buclooušek* (k *buclouš*), *beroušek* (mírný, tichý dobrácký člověk; beránek) a *holoušek* (holeček, drahoušek).
- Slovotvorný sufix *-ánek* se kromě běžných slov *nosánek*, *hošánek*, *copánek* a *pejsánek* vyskytuje v nově utvořených jménech *litránek* a *půllitránek*, doložených v SYN2010 (těmto slovům jsou sémanticky blízké nové deminutivní varianty k základu *pivo*: *pivínko*, *pivísko*, *pivásek*). V obou korpusech byla nalezena varianta *dědánek*. V publicistickém textu se vyskytuje varianta slova *ňuňoušek – ňuňánek* (SYN2010.). Homonymní slovotvorné zakončení je v pohádkovém jménu *obr Malimánek* (tamt.), zřejmě odvozeném od *Maliman*.<sup>100</sup> V databázi Praled jsme nová slova utvořená tímto sufixem nenalezli.

<sup>99</sup> Tvar *chytrouš* je doložen SYN2005 čtyřmi výskyty v beletrii, ve výkladu SSJČ (podle databáze Praled) je *chytroušek* zdvojnásobením k *chytrouš*.

<sup>100</sup> Adverbium *kapánek* se vyskytuje v SYN2010 ve stupňované podobě *kapinánek* a ve variantě *krapánek*. Je zřejmě odvozeno od slovesa *kapat* – kvantitativní význam, intenzifikovaný deminutivní příponou, je tedy zřejmě přítomen již v tomto základu.

V uvedených příkladech se vedle běžnějších a méně běžných, popř. okazionálních deminutiv utvořených podle systémových pravidel vyskytla taková, která bychom mohli považovat za substantivní deriváty od adjektiv (*svatoušek, slad'oušek, štíhloušek*) odvozené na základě analogie s běžnými typy (*starouš – staroušek*, ale i *černoch – černoušek, tlust'och – tlust'oušek*). Dvě deminutiva jsou odvozena nejspíše od základu citoslovečného (*ňuňoušek, ňuňánek*). V případě derivátu *obludoušek* (a obdobného *segroušek*, nalezeného na internetu) došlo k porušení pravidla o zachování rodu při deminuci (f. – m.), v případě *beroušek* buď k (podle našeho názoru složité) resuffixaci od slova *beránek*, jak naznačuje výklad uvedený v databázi Praled (převzatý ze SSJČ), nebo ke změně rodu výchozího slova *beruška*. Tyto typy neústrojného tvoření můžeme doplnit o typ další, zachycený v databázi Praled: jde o deminutivní odvozování od zkratk (*elpičko*), v mluveném úzu dnes zcela běžné, srov. odvozeniny od základů *DVD, CD, DC, PC, SMS, CV* aj. pomocí sufixů *-ka, -ěčko* a *-(i/y)čko*. Deminucí zkratk dochází k jejich zapojení do českého skloňovacího systému. Přitom bývá někdy využita výslovnost angličtiny (*písíčko, dýsíčko* apod.), a to i pokud je zkratka odvozena z jiného jazyka, např. z latiny (*CV – curriculum vitae – sívíčko*). V psané podobě se tato deminutiva vyskytují velmi zřídka, což může být ovlivněno právě užitím anglické výslovnosti zkratky jako odvozovacího základu pro české deminutivum.

Díky retrogradnímu seznamu všech slov obsažených v SYN2005 jsme měli možnost prohlédnout zde zaznamenaná deminutiva. Jejich soubor je v souladu s charakteristikami poskytnutými v příručkách: vedle velkého množství lexikalizovaných deminutiv (především utvořených primárními sufixy od konkrét) a vedle deminutiv s významem kvantitativním a kvalitativně-kvantitativním odvozených od konkrét jsou zde obsažena deminutiva tvořená od abstrakt (např. *dušička, idylka, hříčka, legráčka, řečičky*), pejorativa (*ženuška, paninka, mužík*), deminutiva s významem blahosklonným (*chudáček, chudinka, prost'áček*), deminutiva umírňující pejorativní význam základového slova (*hlupáček, potvůrka, příšerka*), deminutiva označující části lidského těla (*očičko, srdíčko, bříško, ouško*), kterých se nejčastěji užívá v hovoru o dětech a s dětmi, aj.

Stejnou možnost prohlédnutí co nejkomplexnějšího souboru deminutiv poskytla i databáze Praled. Oproti souboru obsaženému v SYN2005 je tento ze dvou důvodů bohatší a rozmanitější: není omezen aspektem časovým (požadavkem co největší aktuálnosti) a materiálovou základnu tvoří pouze publikované texty, ale také slovníky, jak bylo řečeno výše. Proto v této databázi nacházíme jednak deminutiva zastaralá (*horečka* k *hora*, *holička* k *hůl*), dnes již neužívaná (druhé slovo pouze ve frazému *nechat někoho na holičkách*),

deminutiva lidová či nářeční (*celtlička, certlička, cicvárek, coknička*), jednak množství méně obvyklých deminutiv od abstrakt, depreciativních či jinak expresivních, např. *čtveračinka, čertovinka, srandička, vtípek, fůrek; jízlivůstka, pošetilůstka, jemnůstka, zvláštnůstka, slabůstka; klídek, čásek, podzimek; bolistka, citeček, frivolitka; cvičeníčko, dobrodružstvíčko, aférka, podvůdek, klípek (od klep), skandálek, cíleček, cenička, stranička, státeček, nárůdek, církvíčka* aj., dále rozmanitá pojmenování osob (*intelektuálek, studentík; lotřík, čtveráček, rarášek; capartek, cvalíček, houžvička*) a jiná méně běžná deminutivní pojmenování.

Na materiálové základně lexikálních databází jsme zjistili, že sufixy označované v příručkách jako okrajové zůstávají na jedné straně i v současném úzu řídké (a tím si zachovávají svou expresivitu), na druhé straně jsou k dispozici pro jazykové aktualizace, které jsou nejběžnější v uměleckém stylu (odtud nejčtenější zastoupení nových tvarů v beletrii). V teoretické části naší práce jsme několikrát vyslovili domněnku, že deminutiva s pragmatickým významem, stejně jako jiná expresiva, mají nejhojnější uplatnění ve spontánních mluvených projevech (srov. např. Zima, 1961, s. 9). To je podle našeho názoru hlavní důvod, proč je v lexikálních databázích zachyceno malé množství nových deminutiv, popř. nových způsobů jejich odvozování.

### 3.2. Deminutiva v komunikaci v rámci virtuálního prostoru internetu

Současný rozmach mezilidské komunikace ve virtuálním prostoru internetu umožňuje sledování téměř bezprostředního vývoje jazyka zaznamenaného psanou formou. Na internetu existuje široká škála různých typů textů, od přísně formálních a odborných po zcela neformální, nezávazné, kolísající mezi psaností a mluveností.

Eliška Černá (2010, s. 20) poukazuje na běžné užívání deminutiv na neformálních typech blogů, označovaných také jako *blogísky*. Najdeme zde deminutivní názvy rubrik či předmětů zájmu (*testíky, otázčky, komentíky, soutěžky, hudbička, citátky, filmíky, videjka, výtworky, kuchařské receptíky*; vše převážně v plurálu), označení jevů souvisejících s technickou stránkou blogů (*vzhledík, pozadíčko, pixelky, klipartík, adreska, stráněčky, zdrojík*) a v neposlední řadě pojmenování lidí (*osůbka, človíček, blázínek, méďásek*).

K tomuto výčtu můžeme připojit další deminutivní výrazy nalezené na internetu (odkazy jsou uvedeny v seznamu literatury). Mezi pravidelně utvořená deminutiva patří *slevička, prácička, víkendík, dník, penízky, týpek, týpeček* a také *pohůdka, lásečka*, deminutivní abstrakta, která ještě v nedávné době byla považována za zcela nepravděpodobná (slovo *láska* je v několika příručkách uvedeno jako příklad abstrakt, od kterých

se nezdobňuje). Produktivní je i pravidelné odvozování deminutiv od jmen dějových: *tuleníčko*, *mazleníčko*, *papáníčko*, *snaženíčko*, *kojeníčko*, *dováděníčko*, *těhulkováníčko*. Poslední z uvedených deminutiv je derivátem od dějového jména *těhulkování*, které je sice odvozeno od slovesa *těhulkovat*, derivátu od deminutiva *těhulka* se základem *těhule*.

Systémově pravidelné je také odvozování deminutiv od slov přejatých, a to nejčastěji z angličtiny: *pixelky* (pouze pl.), *mailík/majlík*, *smajlík*, *compík/kompík* (odvozeno od základu *komp/comp*, v češtině běžně užívaného, vzniklého krácením z anglického *computer*), *mobílek*, *meníčko* (*menu*), *džobík*, *topík*. Řidčeji se vyskytují také deminutiva od názvů hudebních žánrů/stylů *jazzík*, *popík* (*pop*, *pop music*, zkráceno z *popular music*), *housík* (*house*). Oblíbené je v náležitém kontextu (gastronomie apod.) zdobňování z italštiny přejatého, často zkracovaného označení *espresso* (*preso* – *presíčko*). Základy jsou různou měrou asimilované, některé jsou samy o sobě začleněny do českého skloňovacího systému, některé se začleňují až diminucí, např. *menu*, *house*.

Nesystémové je odvozování deminutiv z výrazů anglických, nepřejatých: *movie* – *múvíčko* (sic!), *shop* – *šopík*, *request* – *requestík* a *apple* – *applíčko*.

Anglické základy mají i deminutiva *ajsko* a *fejsko*. První z nich je utvořeno zkrácením ustáleného spojení označujícího komunikační software – „*I seek you*“ (ICQ) –, které je do češtiny přejato s anglickou výslovností, a deminutivním sufixem, druhé krácením názvu sociální sítě *Facebook* rovněž s anglickou výslovností a týmž sufixem, a zároveň se změnou jmenného rodu (m. – n.). Krácení a připojování deminutivních sufixů je běžné i u dalších slov, českých či přejatých (*rozloučení* – *rozlučko*, *doučování* – *doučko*, *čajka* – *čajovna*, *kamarád* – *kamik/kámik*, *televize* – *telka*, *šampaňské* – *šampíčko*, *koncert* – *koncík*, *fitness* – *fitko*, *deprese* – *depka*, *festival* – *fesťáček*). Co do utváření jsou blízké také výrazy *komentík* (*komentář*) a *hod'ka* (*hodina*), u nichž ale můžeme uvažovat o resuffixaci.

Vybočením ze systémových pravidel slovo tvorby je slovo *cvikátko*, odvozené od základového slova *cvičení* nenáležitým sufixem, vyhrazeným pro základy zakončené *-e/-ě*.

Ke změně slovního druhu došlo při odvozování slov, která jsou vnímána jako zdrobnělina, od základů citoslovečných: *hafík* (k nimž existuje protějšek *hafan*, lze tedy uvažovat o resuffixaci), *chrochtík*, *bufátko*, *mňamka/ňamka*, *ňufík* a v neposlední řadě plejáda variací na jeden základ *ňuňáček*, *ňuňánek*, *nunátko*, *ňuňýnek* (sic!) ad.

Někdy jsou deminutiva opatřena hláskovou změnou *č* – *š*, *z* – *ž* tak, aby navodila dojem šišlání: *žížnička*, *káviška*, *lidišky*.

Nezřídka jsou zdrobňovány i jiné než substantivní druhy, zejména adjektiva, častý je adverbiální výraz *mocinky* (*moc*), slovesný *písinkat* (*psát*), naopak ojedinělý je výskyt slovesa *těšíkovat se* (*těšit se*). Velká variabilita tvoření zdrobňelin panuje u částic vyjadřujících pozdrav: *ahojky*, *ahojík*, *ahojísek*, *ahojka*, *ahojček*, *čauky*, *čusík*, *páčko* (*pa*), *páček* *shledáček* apod.

Některá slovesa jsou odvozena od substantivních základů, buď již deminutivních, jako *písmenkovat* (*písmenko*; ve významu *psát*) a případně *těhulkovat* (viz výše *těhulkováničko*), nebo přidáním deminutivního infixu, jako ve slově *lásinkovat*, (*láska* + *-in(k)-*) apod. Dvě nalezená slovesa téhož významu, *lovískovat* (graficky též *lowískovat*) a *lávkovat*, jsou odvozena od anglického, nepřejatého slova – substantiva/slovesa *love*. První ze slov (alespoň částečně) respektuje psanou podobu základového slova, druhé naopak kopíruje jeho anglickou výslovnost. Obě jsou, stejně jako slovesa od českých substantivních základů, derivací zařazena do šesté slovesné třídy (*kupovat*), ve slově *lávkovat* je navíc deminutivní formant *-k-* (podobně jako ve slovesech *tlapkat*, *papkat*, *ťapkat*), ve slově *lovískovat* formant *-ísk-*, zřejmě příbuzný se sufixem *-(i/y)sek*, jemuž je věnován následující odstavec.

Pozornost si zaslouží následující substantiva: *blogísek*, *tulísek*, *mimísek*, *medásek*, *pivásek*, *pivísko*, *biásek/bijásek*. Sufix *-(i/y)sek* je běžný při tvorbě hypokoristik od vlastních jmen (*Matýsek*, *Anýsek*, *Hanýsek*, *Olísek* apod.; pohádkové jméno *Cipísek*). Stejně slovotvorné zakončení má slovo *ždibísek*, pravděpodobně deminutivum od základu *ždibec*, a výše uvedená částice *ahojísek*. V žádném z korpusů ani v databázi Praled jsme sufix *-(i/y)sek* nenalezli v rámci deminutiva. Od apelativa je tímto sufixem odvozeno pohádkové jméno *Vydrýsek*. Korpusy SYN2005 a SYN2010 dokládají množství jmen se zakončením *-ásek*, převážná většina z nich má ale adjektivní základ: *žlutásek*, *modrásek*, *bělásek*; *drobásek*, *volňásek*; *tvrdásek* (klobouk), *hodnásek*, *přírodásek* (přírodní film), pošumavské *chudásky* (tvarohové knedlíky). *Tvrdásek*, *volňásek* a *chudásek* mají nedeminutivní protějšky: *tvrd'as*, *volňas*, *chud'as*. Některá jména můžeme chápat jako univerba (*drobásek* = drobný peníz; *volňásek* = volný lístek). Pouze *biásek/bijásek* je, stejně jako *medásek* a *pivásek*, odvozen od substantivního základu (*biják*). Při odvození slova *pivásek* došlo k porušení systémového pravidla o zachování jmenného rodu (n. – m.), stejně jako u slova *mimísek*, které je utvořeno zřejmě od zkráceného základu *mimi*. Slovo *bijásek* je rovněž utvořeno krácením a deminucí. Základ jiného slovního druhu (slovesný) než derivát má zřejmě slovo *tulísek* (*tulit se*), které je ojedinělé. Sedm uvedených slov považujeme za okazionalismy, nikoli za reprezentanty

nového slovotvorného typu, už proto, že ani toto malé množství derivátů nebylo odvozeno jednotným způsobem, jak jsme se snažili ukázat.

Na základě materiálu získaného na internetu můžeme identifikovat některé tendence v současné slovotvorbě deminutiv: deminutiva se mohou odvozovat od slov cizích (*aplička*), od slov přejatých, dosud plně neasimilovaných (*compík/kompík* apod.), od zkratk (*cédéčko*), na základě analogie se mohou některá substantivní deminutiva odvozovat od nesubstantivních základů (*štíhloušek*; *ňunánek*). V neposlední řadě dochází při odvozování k porušování pravidla o zachování jmenného rodu (*obludoušek*) či k odvozování nenáležitým sufixem (*cvikátko*).

#### 4. Závěr

Srovnáváním způsobů, jakými jsou deminutiva zachycena v základních jazykových příručkách, a doplněním takto získaných informací o poznatky obsažené ve specializovaných lingvistických studiích či monografiích jsme se snažili dosáhnout co možná nejkomplexnějšího popisu deminutivní soustavy, aby bylo možné poskytnout její Ústavu pro jazyk český pro případné další zpracování v databázi Praled, příp. pro Lexikon 21.

Výzkum deminutiv obsažených v lexikálních databázích a na internetu se soustředil na zjišťování nových a okrajových jevů, s cílem zaznamenat aktuální formální a sémantické rysy dané slovotvorné kategorie. V tomto ohledu můžeme konstatovat neustávající produktivitu tvoření, reflektovanou již jazykovými příručkami. Zároveň jsme nenalezli nové slovotvorné typy, ale řadu okazionalismů, jazykových aktualizací, na nichž jsme demonstrovali některé slovotvorné tendence vymykající se systémovým charakteristikám deminutiv.

Internetový výzkum přinesl kromě poznatků o aktualizacích v tvorbě deminutiv ještě jedno zjištění. V roce 2010 byla knihkupectvím Enigma pořádána anketa o sto nejkrásnějších českých slov (<http://www.enigmaczech.cz/node/1994>). V souladu s tvrzením v úvodu této práce, že deminutiva jsou českými mluvčími považována za klenot jejich mateřštiny, tvořila přinejmenším polovinu ze sta vybraných slov právě deminutiva, především substantivní. V roce 2011 pořádal deník MF Dnes anketu s názvem *Sto nejstupidnějších slov* ([http://zpravy.idnes.cz/ankety.asp?id=A20110412\\_bar\\_265](http://zpravy.idnes.cz/ankety.asp?id=A20110412_bar_265)). Opět nadpoloviční většinu vítězných slov tvořila deminutiva. Ambivalentní postoj mluvčích ke zdobnělinám jako by zrcadlil variabilitu možných deminutivních významů.

Anketa, v níž deminutiva „zvítězila“ v klání o post nejnegativněji vnímaných českých slov, není osamoceným projevem averze vůči těmto jazykovým prostředkům, vyjadřuje ji i množství článků a diskusních fór. Příčinou je nadužívání deminutiv, které se stalo módním, příznačným především, ale nejen, pro komunikaci mladých lidí, ať už ve spontánních mluvených projevech, nebo na internetu v rámci zmíněných blogů nebo sociálních sítí. Zjednodušeně lze říci, že mluvčí jazyka se rozdělili na dvě skupiny – ti, kteří zdobňují rádi a hodně, a ti, kteří je pro to kritizují. Málokdo zaujímá postoj indiferentní.

Na hrozbu nadužívání deminutiv upozornil již Pavel Eisner (1961, s. 79): „(...) s deminutivy se musí náramně opatrně, je to výrazivo velmi choulostivé, barvivo velmi vydatné, dvě kapky na velký džbán vody, co je víc, škodí, pokud snad nejde o autorský záměr nějaké dikční úkonnosti.“ Autorskému záměru ironizace bývá podřízena vysoká koncentrace

deminutiv v diskuzích a člancích, kde je fenomén nadužívání deminutiv kritizován. Některé z novotvarů, které jsme uvedli výše, vznikly právě v reakci na něj. Nejen za pomoci ironie či slovních útoků, z nichž *stupidní, nemoc, nešvar* jsou nejmírnější, ale i racionální argumentací se odpůrci nadužívání vymezují vůči celému jevu jako takovému (tj. vůči současnému „trendu“) i vůči jednotlivcům, jejichž idiolekt je přesycen deminutivy. Ti bývají podezírání z přetvářky, umělosti afektovaně optimistického postoje.

Pokud jde o zdobnělíný samé, lze vlnu vzdoru, o které mluvíme, chápat i jako snahu o jejich „záchranu“. Deminutiva, kterých se tento vzdor dotýká, jsou nejčastěji buď expresiva už svým významem, nebo jsou příznaková právě zapojením do určité komunikační situace, tj. pragmatický význam vyplývá z jejich užití v daném kontextu, v kontextu módního způsobu vyjadřování. Jak bylo řečeno dříve, častým užíváním expresivních výrazů může docházet ke ztrátě expresivity – pokud jde o deminutiva, hrozí tak zplošťování jejich rozmanitých významů. Tím, že se slovo stane módním, může ztratit nezávislost na kontextu, kde se takto módně uplatňuje. Jeho užití v kontextu jiném je pak zatíženo vědomím o přináležitosti k „módnímu“ kontextu. To se bohužel, jak vyplývá z bouřlivých diskuzí a článků, již nejspíš týká slov *mocinky* (adv.), *presíčko, štěstíčko, lidičky, človíček* apod.

Nejpádňější argumenty na obhajobu deminutiv rovněž pocházejí od kritiků jejich nadužívání. Například Jaromír Slomek v článku *Profesůrek* (2008) sice hledá a nalézá slabá místa idiolektu veřejné osoby (Václava Klause) přehlaceném deminutivy, ale zároveň na několika pádných příkladech, nejen z oblasti deminutiv formálních, ukazuje nepostradatelnost zdobňování pro češtinu.

Právě z živého vědomí mluvčích o této nepostradatelnosti, stejně jako o kráse českých zdobnělín, zřejmě také vyplývá snaha o to, učinit je „vzácnějšími“, než aktuálně v úzu jsou. Tuto snahu nevnímáme jako jazykový „purismus“, ale do značné míry jako projev estetického cítění, „jazykového citu“.



## 5. Seznam literatury

### 5.1. Citovaná literatura

- BAKARDŽIEVA, Ginka. O pastech a pastičkách deminutiv. *Bohemistika*. 2007, č. 3, s. 207–219. [online] Dostupné z WWW: [http://www.czbohemistika.booo.pl/artykuly/2007/ART\\_Bakardzijeve.pdf](http://www.czbohemistika.booo.pl/artykuly/2007/ART_Bakardzijeve.pdf). [cit. 2011-05-25].
- CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. Praha : Karolinum, 2010, s. 93–110. ISBN 978-80-246-1743-5.
- ČECHOVÁ, Marie a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. 2., přepracované vyd. Praha : ISV nakladatelství, 2000, s. 112–114. ISBN 80-85866-57-9.
- ČECHOVÁ, Marie; KRČMOVÁ, Marie; MINÁŘOVÁ, EVA. *Současná stylistika*. Praha : NLN, 2008, s. 161–169. ISBN 978-80-7106-961-4.
- ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda*. 2. dotisk 3., doplněného vyd. Praha : Karolinum, 2007, s. 145, 150. ISBN 978-80-246-0154-0.
- ČERNÁ, Eliška. *Specifika jazykové stránky blogů na českém internetu*. Praha, 2010. 39 s. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Vedoucí práce doc. PhDr. Ivana Bozděchová, CSc. S. 18–23.
- DOKULIL, Miloš. *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 159–178.
- DOLEŽEL, Lubomír. Jména zdobnělá (kvantitativní rozbor). In DOKULIL, Miloš; DANEŠ, František; KUCHAR, Jaroslav a kol. *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1967, s. 494–530 a s. 556.
- DOKULIL, Miloš (et al.). *Mluvnice češtiny 1. Fonetika, fonologie, morfonologie, morfemika, tvoření slov*. Praha : Academia, 1986, s. 300–304.
- EISNER, Pavel. Pánbíček a pohodlíčko. In EISNER, Pavel. *Chrást i tvrz : kniha o češtině*. 2. vyd. Praha : NLN, 1992, s. 78–85. ISBN 80-7106-066-6.
- FILIPEC, Josef; ČERMÁK, František. *Česká lexikologie*. Praha : Academia, 1985, s. 66–71.
- HAUSER, Přemysl. *Nauka o slovní zásobě*. Praha : SPN, 1980, s. 130–132.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; JEDLIČKA, Alois. *Česká mluvnice*. 4., přeprac. vyd. (v SPN). Praha : SPN, 1981, s. 114, 436.

- KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : NLN, 2002, s. 283. ISBN 80-7106-484-X.
- KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; RUSÍNOVÁ, Zdenka (eds.). *Příruční mluvnice češtiny*. dotisk 2., opr. vyd. Praha : NLN, 2003, s. 125–128. ISBN 80-7106-134-4.
- NEKULA, Marek. Deminutiva a zdvořilost. In HLADKÁ, Zdeňka; KARLÍK, Petr (eds.). *Čeština – univerzálie a specifika 5 : sborník konference v Brně 13.–15. 11. 2003*. Praha : NLN, 2004, s. 110–119. ISBN 80-7106-659-1. [online] Dostupné z WWW: <[http://www.bohemicum.de/fileadmin/Downloads/nekula/Diminutiv\\_zdvorilost.pdf](http://www.bohemicum.de/fileadmin/Downloads/nekula/Diminutiv_zdvorilost.pdf)> [cit. 2011-05-25]
- MALIŠ, Otakar; MACHOVÁ, Svatava; SUK, Jaroslav. *Současný český jazyk : lexikologie : (nauka o tvoření slov, lexikografie, slang)*. 2., dopl. vyd. Praha : Karolinum, 1997, s. 29–30. ISBN 80-7184-222-2.
- RUSÍNOVÁ, Zdenka. Deminutivní modifikace z hlediska pragmalingvistického. In KARLÍK, Petr; PLESKALOVÁ, Jana; RUSÍNOVÁ, Zdenka (eds.). *Pocta Dušanu Šlosarovi : sborník k 65. narozeninám*. Boskovice : Albert, 1995, s. 187–193. ISBN 80-85834-39-1.
- RUSÍNOVÁ, Zdenka. Deminutivní modifikace z hlediska pragmalingvistického : intenzifikace. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. 1996, A 44, s. 91–95.
- RUSÍNOVÁ, Zdenka. Deminutiva a frazeologie. In KARLÍK, Petr; KRČMOVÁ, Marie (eds.). *Jazyk, kultura a vyjadřování*. Brno : Masarykova univerzita, 1998a, s. 113–118.
- RUSÍNOVÁ, Zdenka. Deminutiva ve frazeologických přirovnáních. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. 1998b, A 46, s. 101–106.
- RUSÍNOVÁ, Zdenka. Deminutiva jako jazykové univerzálie. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. 2001, A 49, s. 137–145.
- STRAKA, Josef. Předmluva k pracím o deminutivech. *Listy filologické*. 1940, 67, s. 362–377.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Novočeské tvoření slov*. Praha : SPN, 1971, s. 82–90.
- ŠMILAUER, Vladimír. Tvoření slov suffixem *-ule*. *Časopis pro moderní filologii*. 1940, 26, s. 193–201.
- ŠLOSAR, Dušan. Jména zdvořilá. In LAMPRECHT, Arnošt; ŠLOSAR, Dušan; BAUER, Jaroslav. *Historická mluvnice češtiny*. Praha : SPN, 1986, s. 288–295.
- ŠTÍCHA, František. Substantiva deminutivní formy s lexikalizovaným významem. *Naše řeč*. 1978, 61, s. 113–127.
- ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině : studie lexikologická a stylistická*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 10–21, 25–30.

## 5.2. Použitá literatura

- JELÍNEK, Jaroslav; BEČKA, Josef V.; TĚŠITELOVÁ, Marie a kol. *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha : SPN, 1961.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost : s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. 4. vyd. Praha : Academia, 2005. ISBN 978-80-200-1347-7.
- Slovník spisovného jazyka českého*. 2., nezměn. vyd. Praha : Academia, 1989.
- Průruční slovník jazyka českého*. Praha : Státní nakladatelství : Školní nakladatelství : Státní nakladatelství učebnic : SPN, 1935–1957.
- REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník*. 1. vyd. Voznice : Leda, 2001. ISBN 80-85927-85-3.

## 5.3. Použité internetové zdroje

### Články

- *Český národní korpus – SYN2005*. Praha : Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2005. [online] Dostupné z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- *Český národní korpus – SYN2010*. Praha : Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2010. [online] Dostupné z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- *DEBII – Dictionary editor and browser : Praled : Lexikální databáze češtiny*. [online] Dostupné z WWW: <<http://deb.fi.muni.cz/clients-praled-cs.php>>.
- *Nakladatelství Enigma : Hlasování o nejkrásnější české slovo – nominovaná slova*. [online] Dostupné z WWW: <<http://www.enigmaczech.cz/node/1994>>.
- *iDNES.cz : Zprávy : Anketa Sto nejstupidnějších slov*. [online] Dostupné z WWW: <[http://zpravy.idnes.cz/ankety.asp?id=A20110412\\_bar\\_265](http://zpravy.idnes.cz/ankety.asp?id=A20110412_bar_265)>.
- KOMRSKOVÁ, Michaela. *Lásečka je i potěšeníčko... Proč jsou zdobněliny tak trendy?* [online] 12. 7. 2010. Dostupné z WWW: <[http://relax.lidovky.cz/lasecka-je-i-potesenicko-proc-jsou-zdobneliny-tak-trendy-p3j-/ln-zajimavosti.asp?c=A100712\\_171106\\_ln-zajimavosti\\_glu](http://relax.lidovky.cz/lasecka-je-i-potesenicko-proc-jsou-zdobneliny-tak-trendy-p3j-/ln-zajimavosti.asp?c=A100712_171106_ln-zajimavosti_glu)>.
- MALINDA, Jan. *Těhule, pivísko, kafčo. Stupidní slova útočí, vyberte nejhorší z nich*. [online] 14. 4. 2011. Dostupné z WWW: <[http://zpravy.idnes.cz/tehule-pivisko-kafco-stupidni-slova-utoci-vyberte-nejhors-i-z-nich-105-/domaci.asp?c=A110412\\_163407\\_domaci\\_bar](http://zpravy.idnes.cz/tehule-pivisko-kafco-stupidni-slova-utoci-vyberte-nejhors-i-z-nich-105-/domaci.asp?c=A110412_163407_domaci_bar)>.

- SLOMEK, Jaromír. *Profesůrek*. [online] 9. 2. 2008. Dostupné z WWW: <http://jaromir-slomek.blog.tyden.cz/clanky/1622/profisurek.html>.
- VELÍŠEK, Jan. *Zdrobnělinky*. [online] 31. 8. 2009. Dostupné z WWW: <http://www.berounskyregion.cz/view.php?cisloclanku=2009080021>

### Diskuze, blogy

- <http://ahmedzelhoty.blogger.cz/Materska-dovolena/Materska-rec>.
- <http://marketka13.blog.cz/>.
- <http://www.im-4-ana.estranky.cz/>.
- <http://eumenidas.blog.cz/1002/zdrobneliny-zdrobnele-jak-se-mluvi>.
- [http://www.martinkos.estranky.cz/clanky/moderni-gastronomie/zdrobnelinky .html](http://www.martinkos.estranky.cz/clanky/moderni-gastronomie/zdrobnelinky.html).
- <http://www.diskografie.cz/selfish/romantickej-typ-demo/zdrobneliny/>.
- <http://www.omlazení.cz/zdrobneliny-40-64630-1.html>.
- <http://www.ifauna.cz/terarijní-zvirata/nemodforum/r/detail/406123/strasne-zdrobneliny>.

### 5.4. Další literatura k deminutivům

- BELIĆ, Alexander. Zur Entwicklung der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe. *Archiv für slavische Philologie*. 1901, 23, s. 134–206.
- CUŘÍN, František. Místní jména *Lísek* a *lesík* a zdrobněliny tohoto typu. *Naše řeč*. 1966, 49, s. 129–139.
- DOLEŽALOVÁ, Nina. *Deminutiva a deminutivní řady v současné češtině (na materiálu ČNK)*. Brno, 2008. 64 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka. Vedoucí práce Mgr. Markéta Ziková. [online]. Dostupné z WWW: [http://is.muni.cz/th/67604/ff\\_m/](http://is.muni.cz/th/67604/ff_m/).
- HLADKÁ, Zdeňka. Uplatnění formální deminuce v tvorbě lidových jmen rostlin. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. 1998, A 46, s. 107–112.
- HOLUBINKOVÁ, Zuana. Tvoření deminutiv ve východomoravských dialektech. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. 2001, A 49, s. 191–196.
- HRDLIČKA, Milan. K otázce tzv. něžných pojmenování mezi partnery. *Češtinář*. 1995/6, 6, s. 9–14.

- KLÍMOVÁ, Květoslava. Zdrobněliny v současné komunikaci. In MITTER, Patrik; TOŠKOVÁ, Kateřina (eds.). *Ty, já a oni v jazyce a literatuře*. Vyd. 1. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, katedra bohemistiky, 2009. ISBN 978-80-7414-131-7, s. 153–157.
- KLOFEROVÁ, Stanislava. Svazky izoglos v českém jazykovém atlase: formální deminutiva. In KARLÍK, Petr; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Život s morfěmy : sborník studií na počest Zdenky Rusínové*. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 101–109. ISBN 80-210-3373-8.
- KŘÍSTEK, Michal. Deminutiva z hlediska současných českých prací o stylistice. In KARLÍK, Petr; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Život s morfěmy : sborník studií na počest Zdenky Rusínové*. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 123–128. ISBN 80-210-3373-8.
- NEKULA, Marek. Signalizování ironie. *Slovo a slovesnost*. 1991, 52, s. 10–12.
- NEKULA, Marek. System und Funktionen der Diminutive. Kontrastiver Vergleich des Deutschen und Tschechischen. *Neue Folge*. 2003, 11, s. 145–192.
- NĚMEC, Igor. Slovo tvorný význam a expresivita. *Slovo a slovesnost*. 1972, 33, s. 116–121.
- PLESKALOVÁ, Jana. Deminutivní pomístní jména v češtině. In KARLÍK, Petr; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Život s morfěmy : sborník studií na počest Zdenky Rusínové*. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 129–134. ISBN 80-210-3373-8.
- PAVELKA, Emanuel. Zdrobněliny lichotné a mazlivé. *Naše řeč*. 1947, 31, s. 163–165.
- RUSÍNOVÁ, Zdenka. K tvoření deminutiv ve staré češtině. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. 1963, A 11, s. 153–162.
- RUSÍNOVÁ, Zdenka. Významy deminutiv v komunikaci. In *Přednášky a besedy z XXX. běhu LŠSS*. Brno : Masarykova univerzita, 1997, s. 112–120.
- RUSÍNOVÁ, Zdenka. Die Diminutiva und ihre pragmatischen depreciativen Bedeutungen. In HANSACK, Ernst; KOSCHMAL, Walter; NÜBLER, Norbert; VEČERKA, Radoslav (eds.). *Festschrift für Klaus Trost zum 65. Geburtstag*. München : Otto Sagner Verlag, 1999, s. 251–257.
- ŠMILAUER, Vladimír. Česká deminutivní místní jména z apelativních základů. *AUC-SlavPrag* 10, 1968, 285–296.
- ZIMA, Jaroslav. O expresivitě substantivních deminutiv v češtině. *Slovo a slovesnost*. 1958, 19, s. 254–260.

**6. Příloha: Tabulka primárních a sekundárních deminutivních sufixů v  
základních jazykových příručkách**